

Debreceni Egyetem
Természettudományi és Technológiai Kar

A versenyképesség vizsgálata és mérésének lehetőségei az Európai Unió régióiban

OTDK dolgozat

Készítette:

Kelemen Dávid
II. évf. Geográfus MSc
(terület- és településfejlesztés szakirány)

Témavezető:

Dr. Péntes János (Phd, egyetemi adjunktus)
Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék

Debrecen

A pályamunka lezárásának dátuma:

2014. november 28.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
1. A területi verseny, a versenyképesség fogalmának értelmezési lehetőségei	5
1.1. A versenyképesség fogalomkörének értelmezése nemzetközi kontextusban.....	5
1.2. A nemzetközi értelmezés irányvonalai	7
1.3. Hazai értelmezési módok	8
1.4. A versenyképesség általános fogalma	12
2. A regionális versenyképesség fogalmának értelmezése és megjelenése az Európai Unióba dokumentumaiban	14
2.1. A regionális versenyképesség fogalmának értelmezései	14
2.2. A regionális versenyképesség megjelenése az EU dokumentumaiban	15
3. A régió fogalmának meghatározása és tipizálása a versenyképesség tükrében	18
4. A regionális versenyképesség mérése.....	22
4.1. A regionális versenyképesség piramismodellje.....	22
4.2. A GDP, mint versenyképességi mutató: értelmezés és problémák	24
4.3. A GDP formula tényezőkre bontása triadikus módszerrel	25
4.4. Versenyképességi interpretáció: versenyképességi kategóriák tipizálása	26
5. Az EU régióinak versenyképessége: eredmények és összefüggések	28
5.1. Az adatállomány összeállítása, az adatgyűjtés nehézségei.....	28
5.2. A regionális versenyképességi számítások eredményei	30
5.2.1. A versenyképesség főbb mutatóinak alakulása és időbeli változása	31
5.2.2. A statikus versenyképességi csoportok alakulása	34
5.2.3. A dinamikus versenyképesség kategóriái.....	37
5.2.4. Kombinált versenyképességi kategóriák	39
Összegzés	42
Felhasznált irodalom.....	46
1. Függelék	50
2. Függelék	51

Bevezetés

A **versenyképesség** fogalmának használata a XXI. század egyik „divatos” kifejezésévé vált több tudományterületen is. A fogalomhasználat azonban mind a mai napig számos tudományos vita alapjául szolgál. A világ minden országa és nemzetközi szervezete a versenyképesség javításában látja a fejlődés kulcsát, ahogy azt Ian Begg (brit közgazdász) egy előadásában is találóan megfogalmazta „... *a versenyképesség javítása, ahogy az mindenki által köztudott a gazdasági Nirvánába vezető út*” (LENGYEL I. 2000b, p. 962.). A versenyképesség fogalma ma már nem csak országokra, hanem a régiók vonatkozásában is egyre gyakrabban használatossá válik és ennek leginkább felértékelődő szerepe az Európai Unióban „**a régiók Európájában**” figyelhető meg. Ennek ellenére azonban a regionális versenyképesség mérésére és kategorizálására a XXI. század előtt viszonylag kevés figyelem irányult.

A dolgozatban, részben a fenti „hiányosságok” miatt arra vállalkoztam, hogy nyomkövessem **a versenyképesség fogalmának kialakulását és megjelenését** a nemzetközi és hazai szakirodalmakban, valamint az Európai Unió dokumentumaiban. A versenyképesség komplexitásából fakadóan a különböző tudományterületek eltérő megközelítés és szemléletmódját is vizsgálom annak függvényében, hogy az elfogadott fogalomban hogyan és milyen mértékben érvényesülnek ezek a különböző álláspontok. Ezzel kapcsolatban olyan felmerülő kérdésekre kerestem a választ, hogy miként alakult ki a regionális versenyképesség fogalma a területi verseny fogalmából, ill. hogy a régióknak (mint földrajzi térnek) milyen szerepe lehet a versenyképességben és annak mérésében. A fogalom kialakulása és értelmezése mellett a másik fő tartalmi vonalat **a regionális versenyképesség mérésének módja** és a triadikus felbontáson alapuló **versenyképességi kategóriák** részletes bemutatása képezte. A számítások során azt vizsgáltam, hogy a felbontás során létrejövő komponensek az aktuális években, mekkora súlyban és milyen viszonyban határozzák meg egy régió területi versenyét Európai Unió kitekintésben. További fontos kérdés volt, hogy egy vizsgált időszakban mekkora változás jellemezte az egyes régiók versenyképességét az EU átlagos változásának mértékéhez képest. A kérdések megválaszolására és szemléltetésére három versenyképességi csoportosítási mód (statikus, dinamikus és kombinált) kerül bemutatásra, melyek egyúttal a számítások végeredményét is jelentik.

A számítások és a kategorizálás eredményei alapján következtetéseket lehet levonni Európa **versenyképességi helyzetéről és térszerkezeti** alakulásáról. Ezekre alapozva és a

versenyképesség tényezőkre bontása által, olyan célorientált fejlesztési programok dolgozhatók ki, amelyek az adott régió esetében a legnagyobb hatással befolyásolhatják a versenyképesség alakulását. A rendelkezésre álló adatok alapján (melynek korlátairól részletesebben lesz szó) a 2008-as válság által bekövetkezett gazdasági, versenyképességi visszaesés vagy éppen az abból való kilábalás folyamatai is nyomon követhetővé válnak.

1. A területi verseny, a versenyképesség fogalmának értelmezési lehetőségei

1.1. A versenyképesség fogalomkörének értelmezése nemzetközi kontextusban

A versenyképesség értelmezése során a nemzetközi szakirodalomban élesen elkülönül egymástól a **vállalati- és a területi** (ez esetben regionális) **verseny**. A két típus eltérő megközelítésben vizsgálja az említett fogalmat: míg a közgazdaság-tudományban elsősorban a vállalati versenyképesség, a regionális tudományokban a területi verseny értelmezése került a vizsgálatok középpontjába. Ezen túl a meghatározást nehezíti, hogy a vállalati és a területi verseny magyarázatában eltérő szemléletek, tevékenységek, célok és nem utolsósorban területi egységek a mérvadóak. A XXI. század előtti időkben még a kutatások döntő részben a vállalatok közötti versenyképességre koncentráltak. Napjainkban, a globalizáció és a regionalizáció térnyerésével azonban a területi verseny jelentősége is felértékelődött (LENGYEL I. 2000b).

A területi verseny és a versenyképesség fogalma először a különböző (klasszikus) közgazdasági elméletekben jelent meg, döntően a kereskedelemmel, ill. a kereskedelmi előnyökkel kapcsolatban. Ennek első megnyilvánulását *Adam Smith* abszolút előnyökkel kapcsolatos elvének kifejtése jelentette: véleménye szerint a nemzetek közötti kereskedelemnek akkor van értelme, ha egy bizonyos terméket egy adott nemzet olcsóbban tud előállítani, tehát abszolút előnye van a többi nemzethez képest. Később *David Ricardo* továbbfejlesztette ezt a megállapítást és megalkotta a **komparatív előnyök elméletét**. Tanulmányaiban azt próbálta bizonyítani, hogy a szabadkereskedelem minden országnak és gazdasági szereplőnek kedvező, még akkor is, ha az egyik ország a másiknál csak kisebb hatékonysággal tud előállítani egy terméket. Ezáltal bizonyos mértékű versenyhelyzet alakul ki az országok vagy a vállalatok között az (olcsóbb) termékek előállítása és értékesítése által.

A XX. század elején is még a vállalati versenyképesség fogalomkörébe tartozó elméleti kutatások domináltak, de már megjelentek a területi versenyre (és ezen belül a régiókra) vonatkozó teóriák is. Ennek kiteljesedése csak a század végén fokozódott, amikor a világ nagy részén lebomlottak a gazdaságot (főként a kereskedelmet és a pénzügyeket) fékező akadályok. Ekkor vált nyilvánvaló felismeréssé, hogy a versenyképességben a földrajzi elhelyezkedésnek, a **földrajzi térnek** fontos szerepe van, mivel iparáganként a versenyelőnyök nagy része egy országon belül csak néhány térségre (régióra vagy városra) koncentrálnak. Emellett azonban fontos megemlíteni a **globalizációs** folyamatokat is,

amelynek hatására fokozódott a **lokalizáció** térnyerése: a nemzetgazdaságok fontossága leértékelődik, míg a régiók szerepe felértékelődik. A versenyképesség fogalma ezen okokból kifolyólag új értelmet nyert, mely már nemcsak a közgazdaságtani, hanem a geográfiai, gazdaságpolitikai és területfejlesztési vitákban is előtérbe került (LENGYEL I. 2000b).

Michael Porter még a vállalati közgazdaságtan szemszögéből közelíti meg a versenyképesség magyarázatát, de már kimondja, hogy a vállalati versenyelőnyök nem feltétlenül egy nemzetgazdaságra, hanem annak egy specifikus területére, régiójára koncentrálódnak. A verseny két típusát különíti el (vállalati és területi), azonban felhívja a figyelmet arra is, hogy ez a markáns elkülönítés egyre kevésbé lesz alkalmazható, ugyanis a globalizáció mérsékli a két altípus közötti különbségeket. A regionális tudományok képviselői is elfogadják Porter megállapításait, aki elismeri a területi verseny létét, amelyet az iparágak termelékenysége és az adott térségben működő klaszterekre vezet vissza (LENGYEL I. 2003). Ebből fakadóan a meghatározásában törekedett arra, hogy a termelékenység fogalmát használjuk arra, amit a versenyképesség fejezne ki. Munkáiban kiemeli, hogy a versenyelőnyök attól is függenek, hogy az adott vállalat székhelye és termelési egysége hol helyezkednek el, ill. hogy a döntéshozók hol élnek és dolgoznak (LENGYEL I. 2000a).

A közgazdaság-tudomány, a regionális tudomány és a földrajztudomány szempontjából is kiemelkedő kutatásokkal rendelkező *Paul Krugman* új fejezetet nyitott a versenyképesség meghatározásában, melyben egyre hangsúlyosabb szerepet kapnak a klasszikus közgazdasági elméletek mellett a **(gazdaság)földrajzi irányzatok** is. *„Az elmúlt években feltámadt az érdeklődés a fejlődés földrajzi megközelítése, vagyis azon kérdések iránt, hogy a gazdasági tevékenységek hol mennek végbe. Semmilyen meglepő nincs ezen érdeklődésen – talán csak az a meglepetés, hogy ez az érdeklődés ilyen hosszú idő után került a közgazdaságtan főáramába”* (LENGYEL I. 2000b p. 963.). A fogalom értelmezése során a gazdasági tevékenységek térbeli koncentrációjából indul ki. Véleménye szerint a regionális növekedésben rejlő különbségeket a nemzetállamokon belül kell vizsgálni (mikroszinten), melyhez nélkülözhetetlen a fejlődés földrajzi megközelítése. Ez a megállapítása azért fontos, mert felhívja a figyelmet arra, hogy a közgazdaság-tudománynak vannak „hiányosságai” a versenyképesség fogalmának magyarázatában. Ilyen hiányosság a (földrajzi) tér szerepének ismerete, amelynek ugyanolyan fontos alapkategóriává kell válnia, mint az időnek. Találón megjegyezi, hogy *„a tér a közgazdaság utolsó feltáratlan határvidéke”* (LENGYEL I. 2000b p. 965.). Regionális tudomány szempontjából megkerülhetetlen Krugman „régió értelmezése”: a régiókat nem tekinti valóságos területi egységnek, hanem olyan urbanizációs előnyöket nyújtó

„csomópontként” értelmezi (döntően nagyvárosok), amelyek vonzáskörzete dinamikusan változik, melynek következtében a régió területi kiterjedése is rugalmasan alakulhat. Ez megegyezik Porter régiókról alkotott véleményével, hisz mindkettőjük a régiót csak az elemzés eszközének és nem a céljának tekinti. Porterrel ellentétben viszont elutasítja azt az álláspontot, miszerint a versenyképesség fogalma alkalmazható országokra vonatkozóan, vagyis szerinte csak vállalatok között érdemes mérni a versenyképességet és használni a fogalmat. Állítását azzal magyarázza, hogy félrevezető lehet, ha országok közötti versenyképességről beszélünk, ugyanis ez azt a képzetet kelti, hogy a nemzetek között ugyanolyan verseny zajlik, mint a vállalatok között. A valóságban a vállalatok egy sikertelen gazdasági működés esetén megszűnhetnek, felszámolhatják magukat, viszont az országok nem hagyhatnak fel a gazdasági tevékenységükkel. Munkáiban élesen bírálta azokat, akik a fogalom meghatározását régiók (vagy nemzetek) vonatkozásában is alkalmazzák, többek között Ronald Reagan amerikai elnököt és az OECD-t is (LENGYEL I. 2000b).

1.2. A nemzetközi értelmezés irányvonalai

A fentiekből megállapítható, hogy Porter és Krugman a versenyképesség fogalmának használatát és mérését igazán csak vállalati közgazdaságtani szempontból tartják elfogadhatónak (**neoklasszikus közgazdaságtani irányvonal**). Alapjában véve úgy vélik, hogy a fogalom használata más megközelítésben rendkívül félrevezető lehet és mérése sem vezet eredményre, ugyanis a meghatározást rendkívül széles körben alkalmazzák, túlságosan áthatja a politika, ezáltal „tudománytalanná” vált (LENGYEL I. 2000b). Krugman határozott véleménye szerint nemzetgazdaságok mérésére sem alkalmas a versenyképesség: *„Szóval kezdjük el az igazság kimondását: a versenyképesség egy értelmetlen szó, amikor nemzetgazdaságokra alkalmazzuk. És a versenyképesség rögeszméje rossz és veszélyes”* (LENGYEL I. 2000b p. 965.). Mindketten a termelékenység, a termelékenységi szintet és a növekedést tartják alkalmasnak a versenyképesség leírására, azaz ezek a tényezők határozzák meg a versenyképességet. Ezt az értelmezést azonban többen is tagadják: a legmarkánsabb ellenvéleményt *Peter Maskell* és szerzőtársai fogalmazták meg. Véleményük szerint hibás az a gondolat, miszerint a versenyképességet kizárólag a termelékenység fogalomrendszeréből kiindulva lehet értelmezni és mérni. Példaként hozzák fel, hogy a fejlődő országokba a külföldi befektetők hiába telepítettek be termelékenységet növelő fejlett technológiákat, azok nem jártak az életszínvonal tényleges emelkedésével (LENGYEL I. 2000b, 2003).

Az értelmezés másik irányvonalának képviselői szerint lehet értelmezni és mérni a **versenyképességet a nemzetgazdaságok szintjén** is és ezt adaptálni lehet a régiókra. Két csoportosítási mód különíthető el regionális szempontból: az **ex post** („realizált versenyképesség”), amely a gazdaság múltbéli mérhető teljesítményéből indul ki, az **ex ante** („feltételes”) pedig a gazdasági teljesítmény jövőbeli növelésének képességét, a vállalatok jövőbeli sikerességének helyi szintű háttérfeltételeit fejezi ki. A két csoport legfontosabb mutatórendszerét és tényezőit az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat: Az ex post és ex ante versenyképességi csoportok legfontosabb mutatói és tényezői
(Forrás: LENGYEL I. 2003 alapján saját szerkesztés)

ex post versenyképesség	ex ante versenyképesség
GDP növekedés üteme	pénzügyi piac fejlettsége
egy lakosra jutó jövedelem (GDP/fő)	infrastruktúra minősége
külkereskedelmi mérleg	technológia minősége
exportpiaci részesedés	üzleti menedzsment minősége
bérköltség	munkaerőpiac rugalmassága
monetáris- és árfolyampolitika	jog és politikai intézmények minősége

Meg kell azonban jegyezni, hogy ennek a két értelmezési módnak is vannak hibái. Az első esetben nem minden mutató alkalmazható a régiókra vonatkozóan: például a monetáris- és árfolyampolitika nem értelmezhető ezen a területi szinten. Az utóbbinál sok esetben hasonló versenyképességűnek tűnnek a régiók (hiába hasonló az infrastruktúra minősége, ha a vállalatok teljesítményében ez nem tükröződik), de rejtve maradnak a gazdasági eltérések (LENGYEL I. 2000b).

1.3. Hazai értelmezési módok

A **makroökonómiai** megközelítés a vállalatok versenyképességéből indul ki. Ebben az értelmezésben egy régió vagy nemzetállam akkor versenyképes, ha a benne működő gazdasági és ipari klaszterek számára a helyi üzleti környezet tartós versenyelőnyöket nyújt, továbbá a vállalatok megfelelően választanak telephelyet, ill. versenystratégiát. Későbbi munkáiban Porter is módosított elképzelésein. A versenyképesség fogalmát régiókra és

nemzetekre vonatkozóan kezdte használni, de ez csak formális módosítás volt az eredeti meghatározásához képest, ugyanis a fogalmat a régióban domináns üzletágak, klaszterek termelékenységének szinonimájaként használta (LENGYEL I. 2000a, 2010). A versenyképességgel foglalkozó kutatók Magyarországon – követve a nemzetközi „trendet” – döntő többségében közgazdászok, regionalisták, geográfusok és szociológusok. Hazánkban is megfigyelhető a versenyképesség értelmezésének és mérésének kettős megközelítése (vállalati és regionális versenyképesség).

A versenyképesség jelentésrendszerével, vizsgálatával, mérésével és hatásaival legátfogóbban *Lengyel Imre* foglalkozott. Véleménye szerint a verseny – Krugman és Porter állításával szemben – értelmezhető és mérhető országosan és szubnacionális szinteken is. A meghatározáskor a vállalatok, ill. az országok versenyképességéből indul ki és ebből a két megközelítésből adódó legfontosabb megállapításokat vonatkoztatja a régiókra.

Egy vállalat akkor versenyképes, ha olyan termékeket állít elő megfizethető áron, amely áraikkal és minőségükkel kelendőek, megállják a helyüket a nemzetközi versenyben. Ez alapján a régiók versenyképessége értelmezhető az ott működő vállalatok versenyképességének egyfajta összegződéseként is (LENGYEL I. 2003).

Az országok esetében már nem ilyen egyszerű a meghatározás. A versenyképességük a gazdasági teljesítmény növekedéséhez kapcsolódik, a kulcskategória a termelékenység. A nézeteltérések abból adódnak, hogy a termelékenység növekedése és az ez által bekövetkező gazdasági fejlődés eredményezi-e az életszínvonal növekedését vagy sem, ill. hogy a teljesítmény eredményeit milyen mértékben élvezheti a társadalom. A mérési módszerek ez esetben nehezen alkalmazhatók, hisz bizonyos gazdasági-pénzügyi kérdésekben a régiók önállóan nem rendelkezhetnek. Probléma a tőke és a munkaerő mobilitásának hatása, amely jelentősen megváltoztathatja a régiók gazdasági-társadalmi viszonyait, ezt befolyásolni pedig csak nehezen lehet. Az életszínvonal széles körű értelmezése is árnyalja a mérést (LENGYEL I. 2000b).

Ezek alapján **Lengyel Imre értelmezésében** a regionális versenyképesség fogalma: *„nyitott gazdaságban a régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint létrehozására”* (LENGYEL I. 2003 p. 280.). Ehhez azonban szükséges a régiókra vonatkozó egységes és pontos mérési rendszer megléte, ugyanis nem minden esetben alkalmazhatók azok a mutatók és módszerek, amelyek a vállalatok vagy az országok esetében megfelelőek. Lengyel Imre a versenyképesség mérést, fejlesztését és ennek

magyarázatát az ún. piramismodellben foglalta össze (2. ábra), mely részletesebben a későbbiekben kerül bemutatásra.

Regionális tudományi szempontból *Fenyővári Zsolt* és *Lukovics Miklós* is vizsgálták a regionális verseny fogalomrendszerét az elméleti közgazdaságtani irányzatok tükrében. Megállapításuk szerint van helye a versenyképesség értelmezésének a regionális tudományokban, de nem a hagyományos vállalati versenyből kell kiindulni. A régiók közötti verseny jobban hasonlít az „*egyéni sportversenyekhez*”, mert a legjobban teljesítők győznek, a vesztesek pedig újraindulhatnak egy következő versenyen (FENYŐVÁRI ZS. - LUKOVICS M. 2008). Ezek alapján a területi verseny fogalmát definiálni kell és el kell fogadni a verseny eme speciális típusát. Ebben az értelmezésben a közgazdaságtani megfogalmazások nem minden esetben állják meg helyüket, ugyanis fontos szempontokat nem vesznek figyelembe, például a versenyképesség fejlesztését, ennek gazdaságpolitikai és gazdaságfejlesztési vonatkozásait. A fogalommeghatározás közgazdasági értelemben rendkívül széleskörű, mert minden irányzat más megfogalmazást használ, viszont a regionális tudomány szempontjából a különböző irányzatok eltérő definiálásának egyfajta szintézise szükséges, melyek kiegészítve egymást hozzájárulnak a regionális versenyképesség pontosabb megértéséhez.

Nemes Nagy József a területi fejlettség különbségeivel és mérésével foglalkozó munkáiban többször felhívja a figyelmet arra, hogy bár a versenyképesség elsősorban gazdasági tartalmat hordoz magában, de emellett a regionális verseny **szociális kategória** is, mely összefüggésben áll a globalizáció előretörésével. A területi fejlettség mérésével szoros kapcsolatban áll a versenyképesség mérése, ill. az előbbi interpretálható versenyképességi szintérre is (a későbbiekben részletesen bemutatásra kerül). A fogalom meghatározásában tehát elsősorban nem csak gazdasági tényezőket kell figyelembe venni, hanem demográfiai (népesség) és szociális-foglalkoztatottsági (pl. foglalkoztatottak, munkanélküliek aránya) mutatókat is (NEMES NAGY J. 2006, 2007). Összegezve, Nemes Nagy szerint a regionális versenyképességet egy olyan fogalomnak kell tekinteni, amely gazdasági maggal rendelkezik, és nem lehet tisztán csak társadalmi fogalomként kezelni. „*A regionális versenyképesség egy olyan „fogalmi innováció” következménye, mely a térbeli szempont előtérbe kerülésének eredménye*” (LUKOVICS M. 2008 p. 9.).

Mivel a társadalomföldrajz döntően a földrajzi tér eltérő szinteken történő elemzésével és az itt végbemenő társadalmi és gazdasági folyamatainak egységes, komplex vizsgálatával foglalkozik, ezért a versenyképesség hazai értelmezése nem csak országokra és régiókra

terjed ki, hanem megyékre, kistérségekre, városokra és várostérségekre is. A **megyei és a regionális szint** vizsgálata a hazai geográfusok körében alulreprezentáltabb, a kistérségi és a városok versenyképességének vizsgálata és mérése az elsődleges, mert ezeken a (területi) szinteken lehet a legszembevetőbben szemléltetni hazánk fejlettségbeli és versenyképességi különbségeit (HORVÁTH GY. 2005, 2007, LUKOVICS M. – SAVANYA P. 2012).

A **kistérségek és települések** közötti verseny értelmezésével és elemzésével átfogóan foglalkozott több publikációjában *Cséfalvay Zoltán, Lukovics Miklós és Kovács Péter* is. Hangsúlyozzák, hogy a globalizáció felgyorsulása fontos tényező a területi versenyben és hatása a földrajzi tér minden szintjén jelen van (CSÉFALVAY Z. 2004, LUKOVICS M. – KOVÁCS P. 2008, 2011). A fogalom meghatározásukban nem különül el egymástól a vállalati és a területi (ez esetben kistérségi, települési) verseny, a kettő egymástól elválaszthatatlan, mert a település és az itt működő vállalatok együtt vesznek részt vagy együtt maradnak le a versenyben. Cséfalvay és szerzőtársai mindenekelőtt hangsúlyozzák a megfelelő gazdaságpolitikai irányvonal és modell kiválasztását is, mely döntő mértékben meghatározza a versenyképesség jövőbeli alakulását (CSÉFALVAY Z. – CSIZMADIA N. - CSORDÁS L. 2005).

Elsők között a magyar **városok** versenyképességét *Enyedi György* tanulmányozta. A versenyképesség meghatározásában fontos szerepet kap a vállalatok telephelyválasztása. Ez a sikeresség egyik faktora, továbbá a fogalom értelmezése során figyelembe kell venni a földrajzi fekvés, az infrastrukturális helyzet, a helyi társadalom (szakképzettség, vállalkozói hajlam, erkölcs) befolyásoló hatásait (EGEDY T. 2012). Új versenyképességi elemként megjelenik a tudás fontossága (ENYEDI GY. 2004, 2009). *Beluszky Pál* a regionális verseny fogalmából kiindulva a városok közötti verseny szemléltetésére a **városverseny** fogalmat használta. A magyarországi városfejlődés szakaszait nyomon követve értelmezte a területi versenyt. Két szakaszt különített el: az első periódus az 1980-as évek végéig terjed, amikor még nem beszélhetünk valódi versenyhelyzetről, a második szakasz a rendszerváltás utáni időszak, amikor már valódi verseny alakult ki a városok között (BELUSZKY P. 2000). Míg először a telephelyválasztást helyezte a versenyképesség központi értelmezésébe, az 1990-es évektől már a városhálózatok versenyképességet befolyásoló szerepe kapott hangsúlyt. Kiemeli, hogy a települések közötti verseny nemcsak vállalati, gazdasági és szociális összefüggésben értelmezhető hanem településhierarchiát befolyásoló tényezőként is. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy a meghatározás csak a hazai, sajátos településhierarchia esetén használható. Hasonló vizsgálatokat végzett *Csomós György* is több munkájában, melyekben a

városok és régióközpontok versenyképességét elemezte településhierarchiai relációban (CSOMÓS GY. 2009, 2010).

A versenyképesség fogalmának és alkalmazhatóságának bővülésével, a hazai és Európai Unió területfejlesztési perspektívák átalakulásával hazánkban is egyre több kutatásban jelenik meg a **várostérségek** versenyképességének a vizsgálata. A városok, ill. a várostérségek alkotják a fejlődés fő mozgatórugóit, mivel itt koncentráltan zajlanak a térbeli folyamatok, meghatározzák a térségek fejlődését és magukban hordozzák a versenyképességet (RECHNITZER J. 2006, 2013). Ezen térségek versenyképességét elsősorban méretük, gazdasági struktúrájuk, valamint innovációs készségük és az itt működő vállalkozások száma határozza meg (EGRI Z. 2014).

1.4. A versenyképesség általános fogalma

A nemzetközi és a hazai értelmezésekből, megfogalmazásokból láthatjuk, hogy mennyire komplex fogalom a versenyképesség. Más-más megközelítést alkalmaznak a közgazdaság-, a regionális- és a földrajztudomány képviselői, amelyekben gyakran a politikai nézetek is hangsúlyossá válnak. A közös definíció kialakítására kevés esély látható az előbbiekből, valamint a különböző országok eltérő gazdasági-társadalmi jellemzőiből fakadóan.

A nyolcvanas évektől a versenyképesség egyre gyakrabban **kulcsfogalomként** jelent meg a nemzetközi szakirodalomban, de a hétköznapi szóhasználatban is. A bizonytalan és tudományterületenként eltérő meghatározások miatt a kilencvenes évektől elkezdődött a fogalom egységes definiálásának folyamata. Az „egységesítés” az USA és az OECD munkacsoportjain belül kezdődött, ahol konszenzus alakult ki abban a tekintetben, miszerint a versenyképesség: *„nem más, mint a termékek és szolgáltatások értékesítési képességének javulása a nyílt versenypiacokon”* (FARKAS B. – LENGYEL I. 2001 p. 241.). Ez a megfogalmazás azonban csak a közgazdászok elképzeléseit tartalmazta (részben), a társadalom- és gazdaságpolitikával foglalkozó szakemberek és az Európai Unió testületeinek álláspontját nem, miszerint a versenyképesség fogalmi köréhez hozzátartozik a foglalkoztatottság, amely hozzájárul az életszínvonal széles körben történő emelkedéséhez. Az értelmezés későbbi „finomításában” már szerepet kapott (a termelékenység, a foglalkoztatottság és az életszínvonal mellett) a globalizáció is. Hatása ugyanis nemcsak a vállalatokban, hanem azok üzleti környezetében is megjelennek, amelyek lokális, regionális

tényezőkből állnak. Ezáltal pedig a verseny gyakorlatilag a régiók, térségek és települések vonatkozásában jelenik meg.

Európában, az Európai Unió hatodik periodikus regionális jelentésben jelent meg a **versenyképesség egységes fogalma** (1999): *„képesség olyan javak és szolgáltatások előállítására, amelyek a nemzetközi piacon értékesíthetők, miközben a jövedelmek magas és fenntartható szinten maradnak”* (FARKAS B. – LENGYEL I. 2001 p. 231.). Továbbá megadták az **egységes versenyképesség részletes definícióját** is, amely kiegészült a társadalompolitikai célokkal, eszerint: *„vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint létrehozására, miközben a nemzetközi (globális) versenynek ki vannak téve”* (FARKAS B. – LENGYEL I. 2001 p. 242.). Ez a definíció vált nemzetközileg is elfogadottá.

Az így kialakult egységes versenyképesség fogalmára alapozva a 2004-ben megjelent Második kohéziós jelentés tisztázza a **regionális versenyképesség fogalmát**: *„az életszínvonal tartós javulását szolgáló, a globális viszonyok közepette olyan fenntartható regionális gazdasági növekedés, amely magas foglalkoztatottsági szint mellett valósul meg”* (LUKOVICS M. 2008 p. 5.).

Véleményem szerint a versenyképesség meghatározás során az alkotók alapvetően szintetizálásra próbáltak törekedni (több-kevesebb sikerrel), döntően azonban még mindig a közgazdaságtani szemlélet dominál. Porter csak közgazdasági (vállalati) oldalról közelített, de Krugman emellett már a gazdaságföldrajz és a tértudományok fontosságát is hangsúlyozza. Nemzetközi és hazai értelemben is ezek a nézőpontok dominálnak, de a földrajzi tér szerepének fontossága megkérdőjelezhetetlenné vált. A túlzott közgazdaságtani megközelítések ellensúlyozására tesznek kísérletet a regionális- és társadalomtudományok képviselői. A kutatómunkám során törekedni próbáltam a versenyképesség értelmezésének és fogalomhasználatának „részekre bontására”, ill. meghatározni azt, hogy az elfogadott fogalomban a földrajzi tartalom miként változott az évek során az egyes tudományterületek vonatkozásában. Emiatt is fontos a versenyképesség fogalmának komplexitásában rejlő eltérő szemléletmódok és megközelítések átfogó megismerése. Ezt a (sajátos) látásmódot mindenképp szükségesnek tartom, ugyanis a versenyképesség fogalmának összetettsége nem csak a vizsgálati módszerek, a befolyásoló tényezők és a vizsgált helyek eltérő voltából ered, hanem az egyes tudományok eltérő megközelítésének és szemléletmódjának sokszínűségéből is.

2. A regionális versenyképesség fogalmának értelmezése és megjelenése az Európai Unióba dokumentumaiban

2.1. A regionális versenyképesség fogalmának értelmezései

Az Európai Unióban a versenyképesség javítása a regionális politika egyik legfőbb célkitűzésévé vált. Ennek magyarázata, hogy a harmonikus és kiegyensúlyozott fejlődésnek, a területi kohézió növelésének legfőbb elősegítője és mozgatórugója a régiók közötti versenyképesség. Ez a szemlélet és célkitűzés az Európai Unió legfontosabb dokumentumaiban már szerepet kapott, a 2007-2013 közötti tervezési-költségvetési időszakban pedig már a legfontosabb prioritások egyike lett (**regionális versenyképesség és foglalkoztatás**).

A **globalizációs folyamatok** erősödésével fokozódik a régiók közötti verseny, aminek a hatására növekednek a területi (regionális) különbségek (ENYEDI GY. 2004, NEMES NAGY J. 2009). Az Európai Unió szakpolitikáival és a tagországok gazdaság-és társadalompolitikáival képesek befolyásolni ezeket a hatásokat. Az egyik legfontosabb ilyen szakpolitika a **regionális politika**.

A következőkben az Európai Unió - versenyképesség szempontjából – legfontosabb dokumentumai kerülnek bemutatásra. Ezekből a szerződésekből és jelentésekből ismét megbizonyosodhatunk arról, amiről már a korábbi fejezetekben is: a regionális versenyképesség értelmezése komplex, alkalmazásának módja sokszínű az Európai Unióban is. A dokumentumokban általában **három értelmezési mód** jelenik meg (FARKAS B. – LENGYEL I. 2001):

- *hétköznapi* értelmezés: a sikeresség megfelelője, a piaci versenyben való helytállás vállalatok, régiók, országok esetében;
- *iparpolitikai* értelmezés: ipari és ágazati versenypolitika hatékonysága, sikeressége;
- *közgazdasági* értelmezés: a fenntartható növekedés és meghatározó tényezőit jelenti a globális versenyben.

2.2. A regionális versenyképesség megjelenése az EU dokumentumaiban

Az 1993-ban kiadott Fehér Könyv (vagy **Delors jelentés**) döntő fontosságú megállapításaival kezdődött a versenyképesség fogalmának és fontosságának a felértékelődése. Egyrészt ebben a dokumentumban használták először a versenyelőnyök fogalmát, másrészt a növekedés, foglalkoztatottság és versenyképesség alapkérdéseit tekintette át a XXI. századra vonatkozóan. A jelentés felhívja a figyelmet egy új kihívásra: a gazdasági szükségletek (versenyképes gazdaság, munkahelyteremtés) és a társadalmi elvárások (esélyegyenlőség, munkához való egyenlő hozzájutás elősegítése) szintézise, az eltérő érdekek és célok összehangolása elengedhetetlen a versenyképesség előmozdításához és a regionális fejlődés biztosításához. A versenyképesség növelésének az emberek jólétét, életszínvonaluk emelkedését kell szolgálni, mely munkahelyteremtéssel és a foglalkoztatottság növelésével érhető el. Egy régió tehát akkor versenyképes, ha a gazdasági növekedés mellett munkahelyet is teremt (LENGYEL I. 2003).

A jelentés a versenyképesség fogalmát még nem értelmezi, a gazdasági növekedésből indul ki. Ugyanakkor már megjelenik a társadalmi elvárások fontossága: a munkahelyteremtés, az életszínvonal és a jövedelmek növelése, azaz a jólét megteremtése minden ember számára.

A versenyképesség és a kohézió fogalma az 1997-ben elfogadott **Amszterdami Szerződésben** váltak kulcsfogalomká (LENGYEL I. 2003). A szerződésben a versenyképesség az iparral kapcsolatban került szoros összefüggésbe. Az Uniónak nagyobb hangsúlyt kell fektetni az ipari versenyhez szükséges feltételek megteremtésére, többek között a struktúraváltás elősegítésére, a kis- és középvállalkozások üzleti feltételeinek biztosítására (a köztük lévő együttműködés megteremtése) és az innovációban, a kutatás-fejlesztésben rejlő ipari lehetőségek jobb kiaknázására. A dokumentum ezeket a fejlesztéseket a fejletlen régiók esetében tartja irányadónak, ugyanis ezeknek a tényezőknek a javításával idézhető elő a versenyképesség javulása. Ezek a fejlesztési irányvonalak megjelennek a regionális politika 2007-2013 közötti irányelvei között is.

A Maastrichti Szerződés 1992-es megkötése óta előírja, hogy az Európai Bizottság az Európai Parlamentek három évente köteles benyújtani a gazdasági, társadalmi és területi kohézió terén megvalósított előrehaladásáról szóló **kohéziós jelentést**. Ezek a kohéziós jelentések váltották fel a korábbi regionális periodikus jelentéseket. Mindkét jelentés kiemelten foglalkozik a versenyképesség kérdéskörével.

Az **első kohéziós jelentés** (1996) a termelés versenyképességének a javítását tűzi ki célul. A vállalatok versenyképességének javítása nem járhat együtt a munkahelyek megszűnésével, a fejlesztéseknek az életminőség javítását és az életminőség emelését kell szolgálni. A jelentés külön felhívja a figyelmet a kis- és középvállalkozások helyzetének javítására, melyek a hosszú távú verseny sikerességének központi elemei (FARKAS B. – LENGYEL I. 2001).

A 2001-ben megjelent **második kohéziós jelentés** már egyértelművé tesz a régiók versenyképességének legfontosabb tényezőit: „*magas és növekvő életszínvonal, valamint magas és fenntartható foglalkoztatottsági ráta*” (FARKAS B. – LENGYEL I. – LUKOVICS M. 2010 p. 242.). A jelentés már nem csak a gazdaság és a termelékenység növelését tartja a versenyképesség kulcstényezőjének, hanem szociális szempontokat is (pl. az életszínvonal emelését). Ezen túl a versenyképességi tényezők között megjelennek a humán erőforrás és az innovációs kapacitás fejlesztésére, valamint az információs társadalom kiépítésére vonatkozó elképzelések.

A 2000. márciusi *Lisszaboni Csúcs* új stratégiai céljára alapozva jelent meg a **harmadik kohéziós jelentés** (2004). Az elkövetkező két évtizedre érvényes új célkitűzés értelmében az Európai Uniónak a világ legversenyképesebb tudásalapú gazdaságává kell válnia, amely képes a fenntartható növekedésre, a munkahelyek növelésére és a társadalmi kohézió megteremtésére. A hangsúlyos elemek a tudásalapú gazdaságban fontos tényezők: innováció, vállalkozóbarát üzleti környezet, együttműködési és hálózati klaszterek megléte. Összegezve, a jelentés a versenyképesség hasonló tényezőit emeli ki, akár csak az előző dokumentumokban.

A **negyedik kohéziós jelentésben** (2007) a fejlesztések, ill. a versenyképesség javítását célzó prioritások ismét változatlanok az előző jelentésekhez képest, de itt hangsúlyosabbá válnak a régiók gazdaságpolitikai és közigazgatási feltételei. A versenyképesség tényezői közé az egészségügyi ellátás is bekerül (FARKAS B. – LENGYEL I. 2001).

Az egyik legkomplexebb és legsokrétűbb dokumentum az **ötödik kohéziós jelentés** (2010). A versenyképesség alakulását és hatásait a gazdasági világválság és az *Európa 2020* stratégia alapján vizsgálja (intelligens, inkluzív és fenntartható növekedés). Megállapítja, hogy a válság hatására nő a versenyképességbeli különbség a fejlett és a fejletlen régiók között. Ennek okai, hogy a fejlettebb régiók innovatívabbak, oktatási feltételeik jobbak, magasabb a foglalkoztatási rátájuk, az infrastruktúra fejlettebb és a kormányzásuk

hatékonyabb. A válság leküzdésére a versenyképességi politikák uniós és nemzeti szintű koordinációja és összehangolása szükséges.

A 2014 júliusában megjelent legújabb **hatodik kohéziós jelentés** a kreativitást és az innovációt helyezi előtérbe, melyekkel gyorsabban és megerősödve kerülhet ki az Európai Unió a gazdasági válságból. Ennek legfontosabb elemei a már korábban is bemutatott versenyképességi tényezők (KKV-k és a humán erőforrás fejlesztése, munkahelyteremtés és foglalkoztatottság növelése, innováció és K+F befektetések ösztönzése), de nagy hangsúlyt kap az energiahatékonyság és a „zöld technológia” is. A versenyképesség szempontjából továbbra is központi elem marad a jó életminőség, az esélyegyenlőség és a szolgáltatásokhoz való általános hozzájutás lehetősége (EC 2014). A fejlődés motorjaként a már korábban is ismertetett nagyvárosi, várostérségi régiók szolgálnak. (DIJKSTRA L. – ANNONI P. – KOZOVSKA K. 2011, ANNONI P. - DIJKSTRA L. 2013).

A versenyképesség fogalmával, de döntően a mérésével kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik az 1994-től minden évben megjelenő **Európai Versenyképességi Jelentés**, amely a tagállamok gazdaságát elemzi. Versenyképesség alatt 2001-től az egységes fogalmat érti, melyet kiterjeszt a munkatermelékenység és a foglalkoztatás vizsgálatára. Korábban az ipari termelékenységgel kapcsolatban alkalmazták a definíciót (a dokumentum korábbi neve is ezt tükrözi, ugyanis 1999-ig a jelentés címe The Competitiveness of European Industry volt).

A 2008-as jelentésben a versenyképesség fogalmát a következőképpen definiálták: *„egy nemzet vagy régió életszínvonalának fenntartható növekedését értik, amely a nem szándékos munkanélküliség lehetőség szerinti alacsony szintjével párosul”* (FARKAS B. – LENGYEL I. – LUKOVICS M. 2010 p. 245.). Ezek a jelentések az ezredfordulótól a Lisszaboni Egyezményre épültek, melyben legfontosabbnak a tudásalapú gazdaságot emelte ki. Az EU versenyelőnye és hosszú távú sikeressége a tudás alkalmazásában nyilvánul meg. Másrészt megjelennek benne az EU alapidokumentumaiban is megfogalmazott, a foglalkoztatottságra és a fenntartható fejlődésre vonatkozó célkitűzések (LENGYEL I. 2003).

3. A régió fogalmának meghatározása és tipizálása a versenyképesség tükrében

A régió fogalma a versenyképesség fogalmához hasonlóan komplex, többdimenziós jelleggel bír. A meghatározása, ill. a különböző régiótípusok kialakítása számos szakmai vita után még mindig nem egységes. Emiatt a régió meghatározását és a régiótípusok elkülönítését a dolgozat témájának megfelelően többnyire a versenyképességi kutatások és az Európai Unió szemszögéből – főként regionális tudományi és versenyképességi vonatkozásban - kerülnek röviden ismertetésre.

A régió fogalmának definíciója a versenyképesség szempontjából hasonló a regionális tudományi értelmezéshez, amely kiegészül a közgazdaság-tudomány régiófogalmával. A közgazdaságtanban a régió egy rugalmasan értelmezett fogalom, amely leggyakrabban valamilyen tájat, vidéket, térséget, körzetet jelent. Ha a **regionális versenyképesség szempontjából** kívánjuk értelmezni a **régió fogalmát**, akkor egy olyan lehatárolt területi egységről van szó (általában települések „halmaza”), amely hasonló természeti, gazdasági-társadalmi tulajdonságokkal bír, a gazdasági tevékenységek (a termelés) egy vagy több városban és vonzáskörzetében sűrűsödik, amelyek között globális verseny zajlik.

A régiók tipizálását el lehet végezni több szempont szerint is. A leggyakrabban a különböző tudományterületek kutatói más versenyképesség-felfogást képviselnek, így a régiókról alkotott fogalmuk is különbözik. A következőkben, az Európai Unióban is elfogadott és alkalmazott csoportosítási módok kerülnek bemutatásra. A tipizálás szempontja, hogy a versenyképesség, mint fogalom hogyan értelmezhető a régiók vonatkozásában.

Az Európai Unió földrajzi alapú osztályozási rendszere a *Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques* (röviden **NUTS**, magyarul **Statisztikai Célú Területi Egységek Nomenklatúrája**), amelyet a tagországok statisztikai célból, az országok adminisztratív egységeinek azonosítása miatt hoztak létre 1988-ban. A rendszert az Európai Unió használja, de kiterjesztették a tagjelölt országokra, valamint az EFTA államokra is. A NUTS rendszer kialakítása döntően a statisztikai adatok összegyűjtése miatt vált indokolttá. A NUTS osztályozás hierarchikus, az egyes tagállamokat három szintre osztja: NUTS 1, NUTS 2 és NUTS 3, melyet kiegészít a **helyi adminisztratív egységek** (*Local Administrative Units – LAU*) két szintje. A tagállamokon belül meglévő közigazgatási egységek képezik a területi egységek meghatározásának legfőbb ismervét, így az egyes szintek elnevezése és a szintekhez tartozó területi egységek száma tagállamonként eltérő. Mára a NUTS rendszer nem csupán a

statisztikai adatgyűjtés miatt fontos, hanem ezek az egységek képzik az Európai Unió területi alapú pénzügyi támogatási rendszerét.

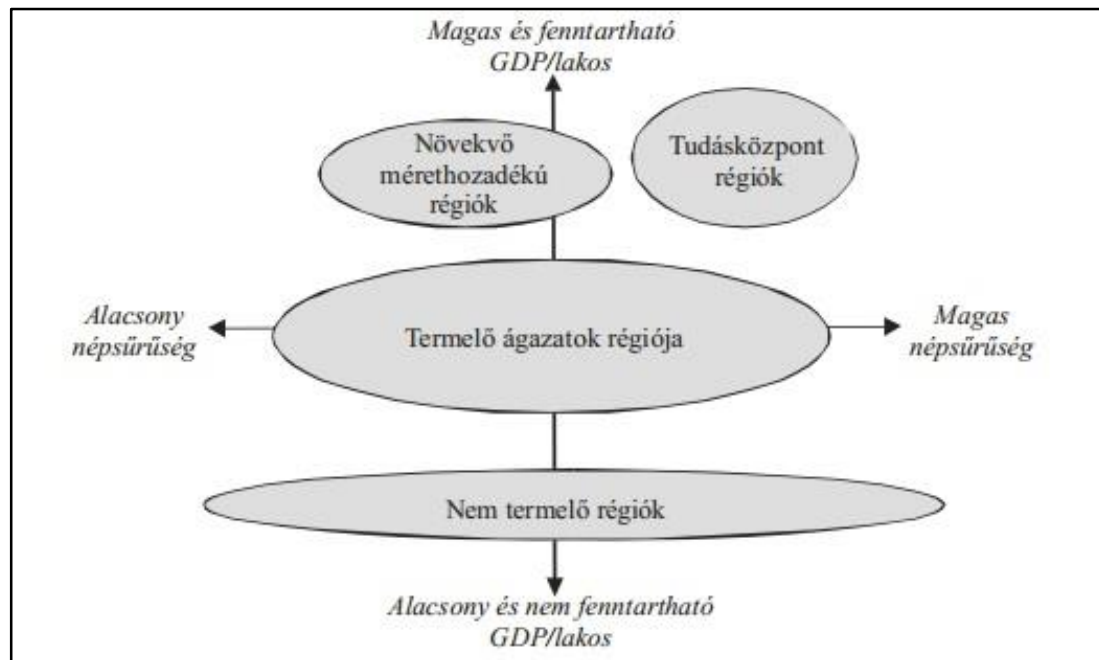
A NUTS rendszer a versenyképességi vizsgálatok tekintetében több szempont miatt is fontos. Egyrészt a dolgozatban a vizsgálatok színtere a régiók (NUTS 2) szintje, másrészt a mérésekhez szükséges adatok az EUROSTAT adatbázisában is ezen a területi szinten állnak rendelkezésre. A területi egységek lehatárolása tehát itt nem a klasszikus értelemben vett gazdasági-termelékenységi (közgazdasági) és társadalmi-szociális (regionális- és kohéziós politika) jellemzők alapján történt, hanem adatgyűjtési és egyéb statisztikai-adminisztratív okokból.

Az Európai Unió regionális- és kohéziós politikájában elsősorban a pénzügyi támogatások nagyságában van fontos szerepe a régiók **területi fejlettség szerinti csoportosításának**. Ennek alapja a GDP/fő aktuális értéke, mely szerint három régiótípus különíthető el annak függvényében, hogy az adott régió ezen értéke az uniós átlaghoz képest kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb eredményt mutat. Így megkülönböztetünk *kevésbé fejlett* (a GDP/fő értéke az uniós átlag 75%-tól kevesebb), *átmeneti* (ugyanezen értéke az uniós átlag 75-90% között van) és *fejlettebb régiókat* (GDP/fő értéke az uniós átlag 90%-a vagy ettől magasabb).

Ez a versenyképességi vizsgálatokban is alkalmazható tipizálási forma, mert az itt alkalmazott mutató (GDP/fő) figyelembe veszi a versenyképesség két legfontosabb tényezőjét is: a gazdasági termelékenységet és demográfiai viszonyokat.

A területi jövőkép szempontjából kiemelt figyelmet kell fordítani az Európai Unió **ESPON** (*European Planning Observation Network*, magyarul: **Európai Területi Tervezési Megfigyelő Hálózat**) programjára. Legfontosabb feladata a tagországok területfejlesztési és regionális politikáinak összehangolása, a régiók fejlődési lehetőségeinek és nehézségeinek a nyomon követése, a területi különbségek feltérképezése és ezek megoldására különböző tematikus-elemző projektek kidolgozása. A 2005-ben megjelent ESPON jelentés a régiókat a GDP/fő mutató és a munkanélküliségi ráta alapján kategorizálta, abból a célból, hogy meghatározza a régiók fejlődési kilátásait. Ehhez figyelembe vették a vizsgált terület urbánus-rurális jellegét is, melyet a népsűrűség alapján tipizáltak.

Az ESPON régiótípusai lényegesek, mert a tipizáláshoz a versenyképesség egységes fogalmából származó két jól mérhető mutatót használ. Az így kialakított versenyképességi kategóriák eltérő fejlesztéseket igényelnek.

1. ábra: A régiók típusai az Európai Unióban a versenyképesség vonatkozásában
(Forrás: MARTIN et al 2004. alapján LENGYEL I. szerkesztése 2003.)

Versenyképesség szerinti régiócsoportosítás nem csak a mutatószámok alapján lehetséges (1. ábra). NUTS 2 szinten a **versenyképességre ható tényezőket, és a versenyt meghatározó faktorok dominanciájának vizsgálata** során négy régiótípus különíthető el (LENGYEL I. 2003):

- *nem termelő régiók*: legfejletlenebb térségek, melyek alacsony jövedelmi szinttel rendelkeznek, a periférián helyezkednek el, döntően vidékies térségek, a befektetések száma alacsony.
- *termelő ágazatok régiói*: fejletlen térségek, közepes jövedelmi szinttel, versenyképességüket az alpinfrastruktúra megléte és az olcsó humán erőforrás határozza meg.
- *növekvő mérethozadékú régiók*: (közepesen) fejlett régiók, ahol magas a növekedési ráta, a versenyképességet a munkaerő képzettsége és néhány húzóágazat biztosítja.

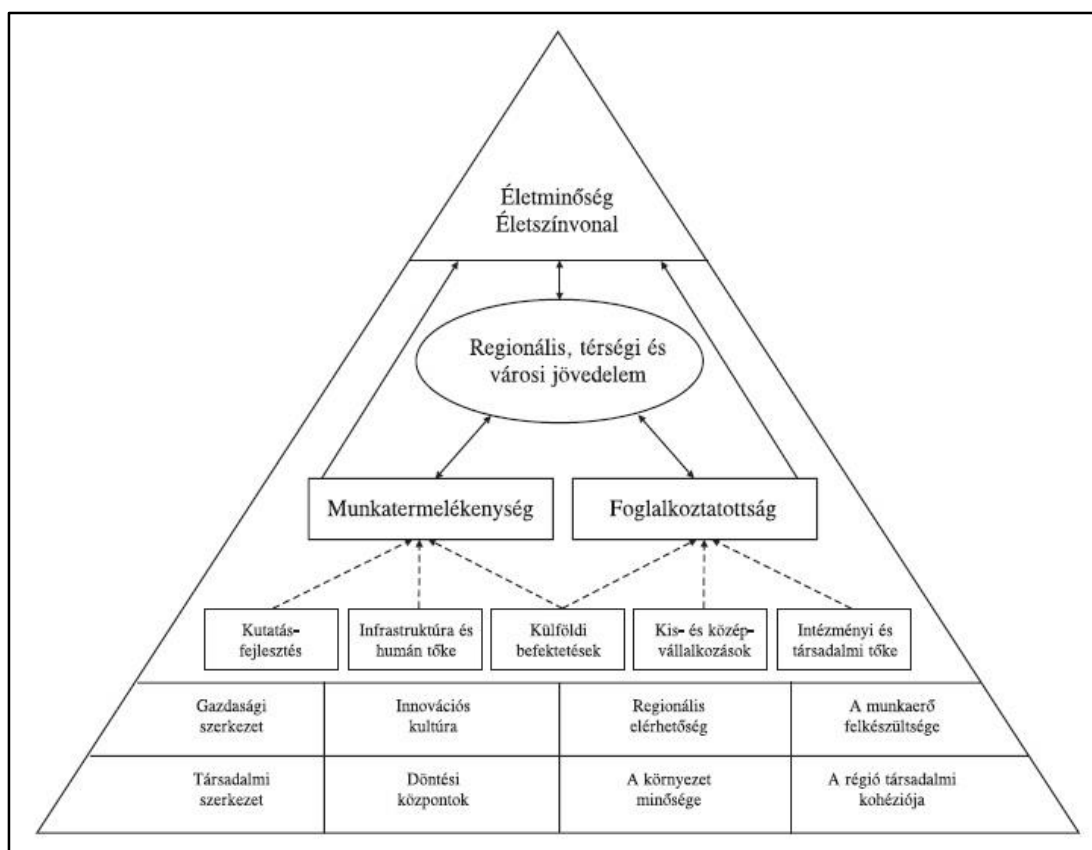
- *régió, mint tudásközpont*: magas és fenntartható GDP növekedés jellemzi. Versenyelőnyüket a magas K+F ráfordítás jellemzi, továbbá a humán erőforrás kimagasló minősége és nemzetközi piacok egyszerű elérhetősége.

A csoportokból egyértelműen kirajzolódnak azok a sikerességi tényezők, amelyek meghatározzák, hogy az adott régió milyen versenyelőnyökkel vagy versenyhátrányokkal indul a piaci versenyben. Ennek ellenére azonban a helyi sajátosságokból nem mindig lehet egyértelműen következtetni arra, hogy egy régió kedvező vagy kedvezőtlen versenyhelyzetben van. Például nem igaz, hogy minden rurális régió szegény, mert a gazdasági tevékenységek hiánya előny is lehet más ágazatokban, például a turizmusban.

4. A regionális versenyképesség mérése

4.1. A regionális versenyképesség piramismodellje

A versenyképességet meghatározó tényezőket, jellemzőket és mutatókat a logikai szerkezet szerint megjelenítve, a **regionális versenyképesség piramismodellje** építhető fel (2. ábra).

2. ábra: Területi egységek versenyképességének piramismodellje
(Forrás: LENGYEL I. 2000b p. 979.)

A piramismodell értelmezésének kiindulópontja a regionális versenyképesség egységes fogalmában megjelenő három, egymással kapcsolatban álló közgazdaságtani kategória: a **jövedelem**, a **termelékenység** és a **foglalkoztatottság**. Mindhárom kategória a régiók esetében (az Európai Unió NUTS 2 régióira vonatkoztatva) mérhető, kiszámításukat a különböző statisztikai adatbázisok, felmérések és jelentések teszik lehetővé. A kiszámításuk azonban nem ad választ arra, hogy az egyes régiók versenyképességét milyen tényezők, hatások határozzák meg, ill. hogy a versenyképesség javítására milyen intézkedéseket kell hozni, mely tényezőket szükséges fejleszteni. A piramismodell ezeket próbálja logikailag

rendszerezni, meghatározni a fejlesztendő tényezőket és leírni a versenyképesség javításának lényegi összefüggéseit (LENGYEL I. 2000b, 2003, 2004).

A regionális versenyképesség javítása egy előre **meghatározott cél** érdekében, az életszínvonal növelésének céljából történik. Először a modell elválasztja egymástól a mérést lehetővé tevő mutatókat a versenyképességre ható tényezőktől. A mérés a már korábban bemutatott, az egységes fogalomból levezetett kategóriák alapján (jövedelem, termelékenység, foglalkoztatottság) történik, melyet **alapkategóriának** nevez. A versenyképességre ható tényezők két jól elkülöníthető részre oszthatók. Az **alaptényezők**, azok a rövidebb távon ható tényezők, amelyek megerősíthetők gazdaságfejlesztési programokkal, tudatos fejlesztéssel javulhat a régió versenyképessége, a gazdasági fejlődésük felgyorsítható. Ezek az alaptényezők a következők:

- kutatás-fejlesztés;
- kis- és középvállalkozások;
- kívülről jövő befektetések;
- infrastruktúra és humán tőke;
- intézmények és társadalmi tőke.

A másik csoportba azok a hosszabb távon ható, gazdaságon kívüli tényezők kerülnek, melyekre főleg területfejlesztési programokkal lehet hatni, befolyásolják az alapkategóriákat és az alaptényezőket. Ezeket **sikerességi faktornak** nevezzük, amelyek:

- gazdasági szerkezet;
- társadalmi szerkezet;
- innovációs kultúra;
- döntési központok;
- regionális elérhetőség;
- a környezet minősége;
- a munkaerő felkészültsége;
- a régió társadalmi kohéziója.

A piramismodell sokrétűsége és komplexitása abban rejlik, hogy a sikeres régiók versenyképességéből kiindulva a régiók fenntartható fejlődésének megítéléséhez nyújt segítséget. Összefoglalva **a piramismodell célját és jelentőségét** a következő megállapítás tehető: „*a piramismodell a tervezési régiók esetén (...) a versenyképesség mérésére szolgál,*

amikor nemcsak az alapkategóriákat, hanem az alaptényezők egyes elemeinek meglétét és színvonalát is értékeljük” (LENGYEL I. 2003 p. 199.).

4.2. A GDP, mint versenyképességi mutató: értelmezés és problémák

A **GDP** (*Gross Domestic Product*) – szó szerinti fordításban **bruttó hazai termék** – „egy adott intervallumon (általában egy éven) belül, egy adott megfigyelési egységben (leggyakrabban egy országban) a teljes gazdasági tevékenységben előállított, pénzértékben (jellemzően a nemzeti valutában) mért új értéket jelent” (NEMES NAGY J. 2009 p. 297.). A versenyképességi vizsgálatokban azonban leggyakrabban ennek fajlagos formáját a **GDP/fő** (egy főre jutó jövedelmet) formulát használják. Ennek oka, hogy a versenyképesség fogalmából kiindulva a GDP, mint a termelékenység mutató önmagában nem elegendő a versenyképesség kiszámításához. Ehhez szükség van a demográfiai-foglalkoztatottsági adatokra is. Bár a regionális és a versenyképességi elemzések egyik központi elemévé és első rendű indikátorává vált a GDP, ezzel párhuzamosan folyamatos kritikák tárgya is lett az alkalmazhatóságát illetően (DUSEK T. – KISS J. P. 2008, DUSEK T. 2013).

A GDP értelmezésében és, mint versenyképességi mutatóként való alkalmazásában számos **elméleti és gyakorlati problémák**, dilemmák merülnek fel (KOZMA G. 2004, 2005). A GDP-nek tartalmaznia kell a teljes gazdaságban előállított értéket, ez azonban sok esetben rejtve marad (feketegazdaság), pénzügyi-gazdasági mutatószámokkal nem leírható vagy csak becsülhető (például háztartási munka). Az ingázók aránya is módosítja a GDP értékét, ugyanis nem minden esetben azonos helyen történik az ingázó dolgozó jövedelmének termelése, ill. annak felhasználása (például a lakhelyétől távol keresi meg a jövedelmet, de azt a lakóhelyén fogyasztja el). Dilemmaként merül fel, hogy a folyó áron, nemzeti valutában mért GDP csak egy adott időpont és megfigyelési egység (ebben az esetben: az adott év adott régiójában) aktuális gazdasági folyamatait jellemzi (NEMES NAGY J. 2009). A komplex összehasonlításhoz szükség van egy közös valutára, melyben kifejezhető az előállított termékek és szolgáltatások „értéke”. Ez az Európai Unióban az euró, de globális viszonylatban leggyakrabban a dollárt (USD) alkalmazzák.

Probléma jelentkezhethet akkor is, ha nem országos szinten vizsgáljuk a GDP-t, hanem alacsonyabb területi szinteken, például régiók, megyék, városi agglomerációk szintjén. A területi GDP-re egyre gyakrabban használnak külön fogalmat a nemzetközi és hazai szakirodalmakban. Ez a megnevezés a *Gross Regional Product (GRP)*, azaz a **regionális**

hozzáadott érték. A versenyképességi elemzések során gyakorlati gondot jelent, hogy a területi statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre a legtöbb mutató esetében (az adatgyűjtés leggyakrabban csak az országok szintjén történik). Elméleti probléma, hogy nem minden gazdasági tevékenység lokalizálható egyértelműen (NEMES NAGY J. 2009).

4.3. A GDP formula tényezőkre bontása triadikus módszerrel

Amint az a versenyképesség piramismodelljében is látható volt a területi versenyképesség mérésében és értelmezésében, egymásra épül a termelékenységi és a foglalkoztatottsági tényező, valamint a két tényező mögötti hatásmechanizmusok (LENGYEL I. 2002). A legtöbb esetben a területi fejlettség mérésekor a GDP-t, mint egymutatós mérőszámot használják. A vizsgálatokban ugyanakkor az is fontos kérdés, hogy a versenyképesség egyes komponenseinek mekkora a súlya és a hatóereje az említett mérőszámban. A versenyképesség szempontjából vizsgálva a GDP/fő (egy lakosra jutó jövedelem) formulának tényezőkre bontása többféleképpen lehetséges, melynek során jól értelmezhető, világos komponenseket kapunk (PÉNZES J. 2014b) A lehetséges felbontások közül a dolgozat szempontjából fontos, **triadikus felbontás** kerül a következőkben részletes ismertetésre.

A jövedelem/fő formula triadikus felbontása az alábbi módon történik (NEMES NAGY J. 2004, 2009):

$$\frac{\text{jövedelem}}{\text{népesség}} = \left(\frac{\text{jövedelem}}{\text{foglalkoztatottak}} \right) * \left(\frac{\text{foglalkoztatottak}}{\text{aktív korúak}} \right) * \left(\frac{\text{aktív korúak}}{\text{népesség}} \right)$$

A képletet értelmezve tehát a **fejlettség** az (élőmunka)-**termelékenységre**, a **foglalkoztatottságra** és a **korszerkezet** (demográfia) tényezőkre bontható. Ezzel a felbontással azonban még nem kapható olyan matematikailag pontos eredmény, amellyel meghatározható a GDP/fő mutatóban az egyes versenyképességi tényezők hatásának nagysága. Ennek oka, hogy a komponensek között szorzat szerepel, de ez a logaritmus függvény segítségével orvosolható. A logaritmus függvény monotonitása miatt ez megtehető, mert a tényezők nagyság szerinti sorrendje így is fennmarad. Így ha az egyenlet mindkét oldalának logaritmusát vesszük, akkor a fejlettség az egyes tényezők összegére bomlik, mellyel százalékos súlyuk is kiszámíthatóvá válik:

$$\log \left(\frac{\text{jövedelem}}{\text{népesség}} \right) = \log \left(\frac{\text{jövedelem}}{\text{foglalkoztatottak}} \right) + \log \left(\frac{\text{foglalkoztatottak}}{\text{aktív korúak}} \right) + \log \left(\frac{\text{aktív korúak}}{\text{népesség}} \right)$$

4.4. Versenyképességi interpretáció: versenyképességi kategóriák tipizálása

A versenyképesség szempontjából a megfigyelési egységek (a tipizálás területi egysége az Európai Unió régiói) különböző típusokba, csoportokba sorolhatók (2. táblázat). A tipizálás alapja az adott régió EU átlaghoz viszonyított értéke a vizsgált komponens tükrében egy meghatározott évben, ill. az aktuálisan vizsgált tényező változása egy adott időintervallumon belül, az uniós átlagos változáshoz viszonyítva.

Az osztályozás az alapján történik, hogy a vizsgált négy komponens (fejlettség, termelékenység, foglalkoztatottság, korszerkezet) nagysága a megfelelő átlaghoz képest kedvezőbben vagy kedvezőtlenebbül alakul. Így kapjuk meg a **versenyelőnyös** (*átlag feletti jövedelmű térségek*) és **versenyhátrányos** (*átlag alatti jövedelmű térségek*) csoportokat. Mindkét versenyképesség csoportban további három-három versenyképességi típus jelölhető ki. Ennek alapja, hogy a négy vizsgált tényező közül hány rendelkezik az átlagnál kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb pozícióval. Ennek megfelelően beszélhetünk **komplex**, **egytényezős** és **többtényezős versenyelőnyös**, ill. **versenyhátrányos** típusokról (2. táblázat).

A fent bemutatott csoportosítási módtól részletesebb tagolás is lehetséges, amikor nem csupán az átlagtól kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb csoportokat határoljuk el, hanem az átlagtól való eltérés mértéke alapján különítjük el az egyes kategóriákat (NEMES NAGY J. 2004). Ez azonban véleményem szerint már túlzottan részletes lenne, mely nehezítené az áttekintést különösen az Európai Unió régióinak vonatkozásában.

2. táblázat: A triadikus felbontáson alapuló térségi versenyképességi kategóriák és típusok
(Forrás: NEMES NAGY J. 2009 p. 313.)

Versenyelőny (átlag feletti jövedelmű térségek) <u>Komplex versenyelőny</u> <i>minden tényezőben az átlagnál kedvezőbb helyzet (1111)</i> <u>Többtényezős versenyelőny</u> csak a <i>demográfia</i> tényezőben <i>kedvezőtlen</i> pozíció (1110) csak a <i>foglalkoztatottsági</i> tényezőben <i>kedvezőtlen</i> pozíció (1101) csak az <i>élőmunka-termelékenység</i>i tényezőben <i>kedvezőtlen</i> pozíció (1011) <u>Egytényezős versenyelőny</u> az <i>élőmunka-termelékenység</i>i tényezőben <i>kedvező</i> pozíció (1100) a <i>foglalkoztatottsági</i> tényezőben <i>kedvező</i> pozíció (1010) a <i>demográfiai</i> tényezőben <i>kedvező</i> pozíció (1001) Versenyhátrány (átlag alatti jövedelmű térségek) <u>Egytényezős versenyhátrány</u> <i>kedvezőtlen demográfiai</i> pozíció (0110) <i>kedvezőtlen foglalkoztatási</i> pozíció (0101) <i>kedvezőtlen élőmunka-termelékenység</i>i pozíció (0011) <u>Többtényezős versenyhátrány</u> <i>kedvezőtlen foglalkoztatottsági és demográfiai</i> pozíció (0100) <i>kedvezőtlen élőmunka-termelékenység</i>i és <i>foglalkoztatottsági</i> pozíció (0010) <i>kedvezőtlen élőmunka-termelékenység</i>i és <i>foglalkoztatottsági</i> pozíció (0001) <u>Komplex versenyhátrány</u> <i>minden tényezőben átlag alatti</i> pozíció (0000)

A dolgozatban bemutatásra kerülő triadikus felbontáson alapuló versenyképességi vizsgálatok során a típusokba sorolás az egyik végeredmény. Másrészt az így kapott eredményekből következtetni lehet a gazdasági-társadalmi térfolyamatokra is, specifikusan meghatározhatók a térségekre vonatkozó területfejlesztési stratégiák és programok, ill. a már korábban is említett gazdasági válság okozta hatások iránya is előrejelezhető.

5. Az EU régióinak versenyképessége: eredmények és összefüggések

5.1. Az adatállomány összeállítása, az adatgyűjtés nehézségei

A régiók versenyképességének meghatározásához a négy komponens **adatállományára** van szükség, melyeket a 3. táblázat tartalmaz.

3. táblázat: A statisztikai adatállomány legfontosabb paraméterei
(Forrás: saját szerkesztés)

KOMPONENS	ÖSSZETEVŐ	MUTATÓ	MÉRTÉKEGYSÉG
„fejlettség”	$\frac{\text{jövedelem}}{\text{népesség}}$	GDP	euró
		állandó népesség	fő
„termelékenység”	$\frac{\text{jövedelem}}{\text{foglalkoztatottak}}$	GDP	euró
		15-64 éves korosztály	fő
„foglalkoztatottság”	$\frac{\text{foglalkoztatottak}}{\text{aktív korúak}}$	15-64 éves korosztály	fő
		15 éves kor felett	
„korszerkezet”	$\frac{\text{aktív korúak}}{\text{népesség}}$	15 éves kor felett	fő
		állandó népesség	

A regionális versenyképességi számítások elvégzéséhez a GDP (euróban kifejezve), az állandó lakónépesség (fő), a foglalkoztatottak (15-64 éves korosztály) száma (fő) és gazdaságilag aktív korúak száma (fő) szükséges. Ezeket az adatok az Európai Unió egyik főigazgatósága, az **EUROSTAT** gyűjti és folyamatosan a tagországok rendelkezésére bocsátja. A szükséges mutatók elektronikus úton érhetők el a központi adatbázisából, de nyomtatott formában is megjelennek. A kutatáshoz szükséges összes adat az EUROSTAT adatbázisból került kigyűjtésre, az összes rendelkezésre álló évre vonatkozóan. Statisztikai szempontból azért a NUTS 2-es területi egységek a vizsgálatok színtere, mert a szükséges adatok ezen a szinten állnak a legnagyobb számban rendelkezésre.

Az **adatgyűjtés** folyamatát azonban számos **probléma** nehezíti. Az első és legfontosabb, hogy az eredményes számításokhoz a négy mutató mindegyike szükséges. Amennyiben nem áll rendelkezésre a vizsgált régió esetében az összes adat, a számítások nem végezhetők el, ill. fals eredményt kapunk. Mindenekelőtt azt kell eldönteni, hogy területi

szempontból kívánunk teljes képet kapni a régiók versenyképességéről vagy pedig egy hosszabb időtávot szeretnénk vizsgálni. Az eddig rendelkezésre álló adatok alapján az első lehetőség kivitelezésére van mód. A jelenlegi állapotok szerint három évben (2009, 2010 és 2011) áll rendelkezésre minden komponensre vonatkozóan a szükséges adatmennyiség. A GDP 2007-2011 közötti időszakban, míg a többi három mutatóra vonatkozóan az adatok 2009 és 2013 közötti időintervallumban biztosítottak. Ezen kívül más adatbázisokban, adatforrásokban találhatunk adatokat a hiányzó évekre vonatkozóan (pl. ESPON, OECD, nemzeti statisztikai hivatalok adatbázisai), de akkor a vizsgálat elveszítené az egységességét. Ennek oka, hogy csak az EUROSTAT adatbázis tartalmazza a hivatalos, a pontos területi (regionális) felosztáson alapuló adatokat. A többi adatforrás általában hiányos vagy csak egy bizonyos ország, ill. régiócsoporthoz vonatkozó információkat tartalmazza. Ezek sok esetben elavult információforrások, ugyanis vagy nem igazodtak az aktuális NUTS felosztáshoz (pl. a németországi NUTS felosztás esetén) vagy ritkán frissítik, továbbá gyakran nyelvi nehézségek is akadályozzák a munkát (ez főként a tagországok saját statisztikai hivatalaira vonatkozik).

Másik lényeges, nem elhanyagolható szempont, hogy minden adatnak hasonló mértékegységűnek kell lenni. Erre a versenyképesség minél pontosabb összehasonlíthatósága miatt van szükség. Problémaként merül fel, hogy sok esetben a tagországok statisztikai hivatalai eltérően értelmezhetik az egyes összetevőket, mutatókat. Erre példa, hogy az EUROSTAT adatbázis a gazdaságilag aktív korúak számát 15 éves kor felett határozza meg, míg Magyarországon 15-74 éves kor között (tehát felső határt szab az aktív korúak számának). Ezen túl a legtöbb tagország a saját valutájában tartja nyilván a jövedelemadatokat (jelen esetben a GDP-t), a számítások elvégzéséhez azonban itt is standardizálásra van szükség (a nemzeti valuták helyett egységesen az euró használata). Ezzel kiküszöbölhetők a valuták közötti árfolyamkülönbségek, valamint az átváltás időpontjának a pontos meghatározása.

Ha a **NUTS rendszer felosztása alapján** tekintjük át a vizsgált területet, jelentős eltéréseket figyelhetünk meg az egyes tagországok NUTS lehatárolásában. Míg vannak olyan országok, amelyekben rendkívül sok a NUTS 2 egységek száma (pl. Egyesült Királyság, Franciaország, Németország), máshol viszont nagyon kevés (pl. Szlovákia, Portugália) vagy egyáltalán nincs NUTS 2-es szint (Balti-államok esetében). Ez árnyalja az országon (vagy a makrorégió) belüli versenyképességi különbségeket. Sok esetben a NUTS 2-es szint **elnevezésében is eltérések** tapasztalhatók. Például Belgiumban, Ausztriában és Finnországban tartománynak, az Egyesült Királyságban és Hollandiában megyének,

Csehországban kerületnek, Németországban körzetnek, Svédországban nemzeti területnek, Spanyolországban autonóm közösségnek, Lengyelországban pedig a vajdaságoknak nevezik.

Az adatállomány korlátai ellenére az elérhető információk alapján azonban egyértelműen vizsgálhatók a 2008-as **gazdasági világválság társadalmi-gazdasági hatásai**. Ez egyfelől összefoglaló, áttekintő képet a régiók válság utáni aktuális helyzetéről. Szemlélteti a válságra adott válaszokat, melyek főként tagállami szinten vizsgálhatók, de néhány esetben az országokon belül is jelentős különbségek alakultak ki a régiók válságra adott „reakcióikban”. Bizonyos mértékben a 2009-2011 közötti időszakban kirajzolódnak a válságból való kilábalás vagy éppen a visszaesés folyamatai is, ill. előrejelezhetővé válnak a várható jövőbeli hatások (pl. a versenyképesség gyors javulása, a válság tartós elmélyülése, lassú növekedés, stb.). Ezek a változások a versenyképességet is jelentősen befolyásolják és a vizsgált időszakban ezeknek a folyamatoknak markánsabb módosító szerepe van a területi versenyre vonatkozóan, mint például a nemzetállami vagy az uniós közös politikáknak. A tényezőkre bontás által pedig még ennél részletesebben is vizsgálhatóvá válnak ezek a hatások és specifikusan meghatározhatók azok a fejlesztési irányok és beavatkozási pontok, amelyek a válság leoptimalisabb és legeredményesebb kezelésére szolgálnak. Ha pedig ezeket az adatokat a mostani aktuális adatokkal vetjük össze (terjedelmi okok miatt erre nem kerül sor), akkor megkereshetők azok az eredők, amelyek kialakították a jelenlegi versenyképességi állapotokat (például Magyarország térségein belüli leszakadás okai, Kelet-Közép-Európa versenyképességének általános javulása, stb.).

5.2. A regionális versenyképességi számítások eredményei

A régiók fejlettségi mutatójának (GDP/fő) felbontása a már korábban is bemutatott triadikus felbontás képletével történt logaritmikus transzformációval. A 261 NUTS 2-es régió GDP/fő mutatója négy, világos komponensre bomlott. A kapott eredményeket így számos módon vizsgálhatjuk és csoportosíthatjuk. A teljesség igénye nélkül a kapott **adatok alapján elemezhető, meghatározható:**

- a négy komponens (fejlettség, termelékenység, foglalkoztatottság és a korszerkezet) alakulásának tendenciái az egyes régiók esetében;
- a komponensek időbeli változása regionális és Európai Unió viszonylatban;
- a tartósan (komplex) versenyelőnyös és versenyhátrányos régiók vizsgálata (okok, magyarázatok, jövőkép);
- a régiók versenyképességi profiljának változása; a válságra adott válaszok;

- versenyképességi térszerkezet meghatározása.

A versenyképesség **számítási eredményének szemléltetése** a triadikus felbontáson alapuló tipizálás alapján három lehetséges módon történhet (PÉNZES J. 2014a):

- statikus módon: egy adott időpont (év) adatai alapján történő kategorizálás;
- dinamikus módon: két időpont (év) közötti változás mértéke alapján;
- kombinált módon: az adott év adatainak állapotát és azok dinamikáját kombinálja.

5.2.1. A versenyképesség főbb mutatóinak alakulása és időbeli változása

A **fejlettség** komponenst dinamikusan vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján 2009 és 2011 között az unió régióinak GDP/fő értéke átlagban közel 3%-os növekedést eredményezett. A 2008-ban bekövetkezett válság hatásának ellenére ez az arány pozitívnak tekinthető. A fejlődés pólusai viszont már nem a nyugat-európai régiókra helyeződött, hanem Észak-Európa és döntően Kelet-Közép-Európa azon régióira, amelyek 2004-ben, ill. Románia és Bulgária esetén 2007-ben csatlakoztak az Európai Unióhoz (RECHNITZER J. – TÓTH T. – LÉVAI A. 2013). A kapott adatokat rangsorolva megállapítható, hogy a 261 régióból 230-ban nőtt az egy főre jutó GDP értéke, míg 31-ben csökkent.

Az egyik *legrosszabb eredménnyel* Görögország rendelkezett: a fővárost (Athént) és környékét leszámítva minden régióban folyamatosan csökkent a GDP/fő értéke, az uniós átlagos növekedéshez képest. Ennek magyarázata, hogy a pénzügyi-gazdasági válság Görögországot sújtotta a legjobban, már-már a kelet-európai transzformációs válságot idéző mértékben (GYÖRFFY D. 2014). Hasonló helyzetben volt Dél-Európa több régiója is, ahol szintén gazdasági recesszió figyelhető meg. Spanyolország középső és déli területein (Madrid, Andalúzia, Murcia, Baleár-szigetek) és Dél-Olaszországban (Szicília, Calabria, Campania) is a fejlettség visszaeséséről beszélhetünk. A területekben közös, hogy európai és világviszonylatban is kiemelt idegenforgalmi célterületek, a GDP-jük jelentős hányadát a turizmusból származó bevétel tette ki. A válság hatására azonban a turizmusban visszaesés következett be (globális szinten is), amely így jövedelemkiesést eredményezett azokban a régiókban, ahol a bevételek jelentős hányada az idegenforgalomból származott (Kréta, Baleár-szigetek, Szicília, Ciprus). Meglepő adat, hogy a regionális GDP/fő uniós átlagtól való eltérés nagysága alapján a leggyengébben teljesítő régiók között dán régiókat is találhatunk. A válság

Dániában a magánfogyasztás visszaesésével és a lakáspiaci árak zuhanásával kezdődött, melynek hatására közel 500 cég jelentett csődöt. Azonban a hatékony dán gazdasági és pénzügyi politika miatt a válság elmélyülésére itt nem kellett számítani. A *fejlettségi rangsor elején* négy szlovák, három svéd, valamint egy-egy lengyel és német régió állt. A fejlettség mértéke ezekben a régiókban az uniós átlag háromszorosát tette ki. A válság kirobbanása után Svédország elsőként lépett ki a globális pénzügyi válságból. A környező gazdasági recesszió ellenére az egy főre jutó GDP értéke dinamikusan nőni tudott, mert az ország pénzügyi tartalékot halmozott fel a korábbi gazdasági fellendülés időszakában, melyet a válság utáni nehéz helyzetben fel tudott használni. Szlovákia, Csehország és Lengyelország kilátásai romlottak legkevésbé a válság után, rugalmasabban reagáltak, mint a mediterrán országok (FARKAS B. 2012). Ennek magyarázatául a növekvő külföldi működő tőke befektetések állnak, melyek főként az ipari szektorba koncentráálódtak. Egyes kutatások igazolják, hogy a járműgyárakkal rendelkező kelet-közép-európai régiók magasabb fejlettségi mutatókkal rendelkeznek, mert növelik a termelékenységet és elősegítik a foglalkoztatást (DUSEK T. 2012, RECHNITZER J. – SMAHÓ M. 2012a, 2012b) Az első húsz legmagasabb értékkel rendelkezők fejlettségi csoportjába még Hollandia öt, Olaszország és Németország 2-2, valamint egy-egy román és cseh régió is bekerült.

A régiók fejlettségbeli rangsorát azonban nem csak az EU átlaghoz viszonyított változás alapján lehet meghatározni, hanem egy kitüntetett időpontra (évre) vonatkozóan is (4. táblázat).

4. táblázat: Fejlett és fejletlen régiók GDP/fő rangsora 2009 és 2011 között (euró)
(Forrás: EUROSTAT adatai alapján saját szerkesztés)

	Fejlett			Fejletlen
	2009	2010	2011	
1.	Belső-London			Severozapaden (BG)
2.	Luxembourg			Severen tsentralen (BG)
3.	Brüsszel			Yuzhen tsentralen (BG)
4.	Hamburg			Nord-Est (RO)
5.	Hovedstaten (DE)	Stockholm	Ile de France	Severoiztochen (BG)
6.	Ile de France	Hovedstaten (DE)	Groningen	Yugoiztochen (BG)
7.	Groningen	Ile de France	Hovedstaten (DE)	Sud-Vest (RO)
8.	Stockholm	Groningen	It-Suomi (FI)	Sud-Est (RO)
9.	It-Suomi (FI)		Bécs	Sud (RO)
10.	Bécs		Felső-Bajorország	Nord-Vest (RO)

A 4. táblázat alapján kiderül, hogy a statikus eredmények alapján végzett számítások nem egyeznek a dinamikus vizsgált adatokkal. A statikus fejlettségi adatok esetében már nem Észak- és Kelet-Közép-Európa egyes régiói lesznek a fejlettség pozitív pólusai, hanem a nyugat-európai nagyvárosok (ill. agglomerációik) és a fővároshoz közel eső NUTS 2 területek.

A GDP/foglalkoztatott mutató (**termelőkenység**) hasonló tendenciát mutatott, mint a fejlettség adatai. A termelőkenység statikus eredményeit vizsgálva ugyancsak Nyugat-Európa magas értéktermeléssel jellemezhető nagyvárosi térségei (pl. Belső-London, Groningen, Brüsszel, Hamburg) álltak az élmezőnyben mindhárom évben. A kelet-közép-európai térségből Prága és Pozsony rendelkezett a legjobb eredménnyel. A legalacsonyabb termelőkenységgel jellemezhető régiók a fővároson kívüli román és bolgár térségek, valamint Magyarország és Lengyelország egyes régiói. Ezekben a térségekben az alacsony gazdasági hatékonyságú ágazatok dominálnak: magas a mezőgazdasági szektor aránya a gazdaságban, elavult, alacsony értéktermelésű ipari tevékenység a jellemző. A vizsgált időszakban (2009-2011) a termelőkenység változása uniós viszonylatban 3,5%-os növekedést eredményezett. A termelőkenység tekintetében a dinamikusabb változás volt megfigyelhető Szlovákia középső régióiban, emellett Svédország (Nyugat és Dél-Svédország) és négy lengyelországi térségben is az EU átlagot magasan meghaladó GDP/foglalkoztatott ráta volt jellemző. 15 régióban csökkent a termelőkenység, a legnagyobb arányban a spanyolországi Cantabria és Baszkföld régiókban. A dániai fejlettségbeli visszaesés itt is megjelenik, ugyanis három régiójuk is alacsonyabb értékkel rendelkezett. A termelőkenység visszaesése az „idegenforgalmi profilú” régiókban is jelentős (például Ciprus, Horvátország régiói, Andalúzia).

A **foglalkoztatottsági** komponenst vizsgálva már nem beszélhetünk egyértelmű területi elkülönülésről, hanem egyfajta kevert kép rajzolódik ki. A vizsgált években a legkedvezőbb helyzetben a hollandiai és a brit régiók voltak, valamint az osztrák és német térségek. Ezek szintén a fővárosok, ill. a körülöttük elhelyezkedő dinamikus fejlődő agglomerációk. A legrosszabb helyzetben a dél-olaszországi régiók voltak (Basilicata, Szicília, Puglia, Calabria), valamint Spanyolország egyes térségei (például Andalúzia), de a lista végén található egy-egy magyar (Észak-Magyarország, Észak-Alföld), bolgár, román, de még belga régió is. A 2009-2011 közötti időszakban a foglalkoztatottsági rangsor elején döntő többségben német régiók (Hamburg, Bréma, Drezda, Düsseldorf, Hannover), valamint egy-egy olasz (Közép-Olaszország és Piemont) és osztrák (Vorarlberg) szerepelt. Nagy visszaesés történt az Egyesült Királyság, Dánia és a Balti-államok foglalkoztatottságában és a mediterrán

térségben is jelentős munkanélküliséggel küzdenek. A fejlett térségek egy részében a dinamikus, modern gazdaság ellenére magas a foglalkoztatottsági ráta, más hasonló térségben pedig az alacsonyabb hatékonyságú, de munkaerő-igényes ágazatok szívják fel a munkaerőt (SZABÓ P. 2009).

A **demográfiai-korszerkezeti** mutató vizsgálata során fontos megemlíteni, hogy a régiókban zajló demográfiai változások két folyamat eredményei: a természetes fogyás és szaporodásé, valamint a nettó migrációs ráta alakulásáé (azaz hányan érkeznek az EU-ba a migráció során és hányan hagyják el). A vizsgált évek mindegyikében az aktív korúak számának aránya (a népességen belül) Stockholmban, Utrechtben, Portugália középső régiójában és Pozsonyban volt a legmagasabb, tehát döntően a fővárosokban és agglomerációikban. Ez az arány a legalacsonyabb a Földközi-tenger országaiban (a fővárostól távol eső régiókban). Kivétel nélkül mindhárom évben a rangsor végén Campania, Korzika, Calabria, Szardínia és Puglia állt, melyet a magyarországi régiók (Észak-Magyarország), valamint egy-egy belga és francia régió követtek. A változás időbeliségét vizsgálva megállapítható, hogy 149 régióban csökkent az aktív korúak aránya a népességszámhoz viszonyítva, míg 112-ben nőtt, tehát az Európai Unió nagy részében még mindig az elöregedés folyamata volt megfigyelhető. Fiatalosabb korszerkezet jellemezte a kelet-közép-európai makrorégiót, valamint Németország déli részét. A korszerkezeti mutató erősen csökkent Lengyelország, az Egyesült Királyság és Franciaország több régiójában is, mely azóta is tart.

5.2.2. A statikus versenyképességi csoportok alakulása

A mutatók eredményei és a korábban ismertetett csoportosítási mód alapján elvégezhető a régiók versenyképességi szempontú kategorizálása annak függvényében, hogy a négy komponens közül mennyi mutat az uniós átlagtól magasabb vagy alacsonyabb értéket. A tipizálás és a szemléltetés megkönnyítésére a következőkben az egyes kategóriákhoz tartozó számsort használok, melyet a 2. és az 5. táblázat tartalmaz.

5. táblázat: A régiók statikus versenyképességi típusainak eloszlása a vizsgált években
(Forrás: saját szerkesztés)

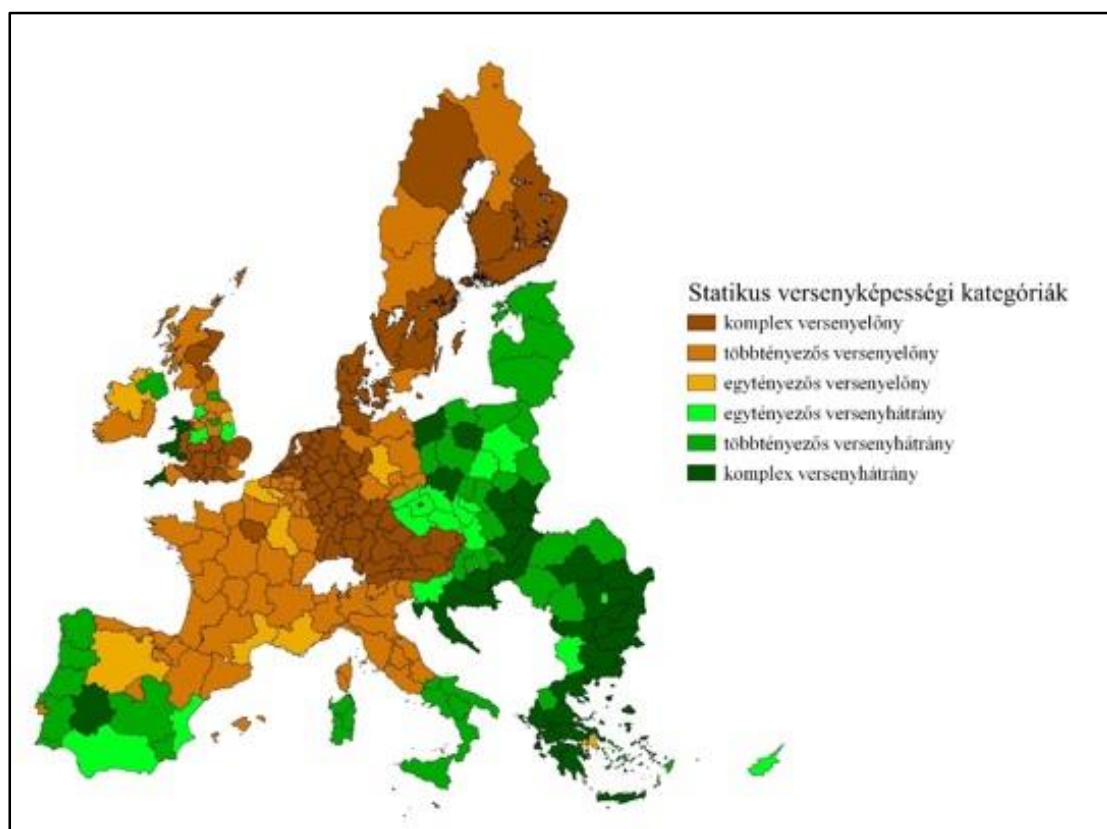
Típusok, kódok		2009	2010	2011
<i>versenyelőny</i>		176	174	170
komplex	1111	73	79	81
többtényezős	1110	40	41	42
	1101	30	27	24
	1011	8	7	10
egytényezős	1100	17	14	10
	1010	0	0	0
	1001	8	6	3
<i>versenyhátrány</i>		75	87	91
egytényezős	0110	1	1	0
	0101	3	3	2
	0011	13	13	17
többtényezős	0100	8	10	12
	0010	17	12	11
	0001	16	15	17
komplex	0000	27	33	32
<i>Összesen</i>		261	261	261

A régiók **statikus versenyképességi típusok** szerinti megoszlása erős stabilitást mutatott. Mindhárom év esetében a versenyelőnyös régiók száma a nagyobb, de ez folyamatosan csökkent, míg ezzel párhuzamosan a versenyhátrányos térségek száma emelkedett (5. táblázat).

A legnagyobb kategória a *komplex versenyelőny és a komplex versenyhátránnyal* rendelkező régiók csoportja mely azt bizonyítja, hogy a versenyképességi komponensek általában „egy irányba hatnak”. A legkevesebb számú régió az egytényezős versenyelőny és versenyhátrány kategóriákban szerepelt. A csak foglalkoztatottsági szempontból kedvező

csoportba nem tartozott egyetlen régió sem, azaz csak a kedvező foglalkoztatottsági komponens nem eredményezheti a versenyképesség növekedését. Versenyelőny szempontjából kevés befolyásoló hatása van a demográfiai-korszerkezeti viszonyoknak (2011-ben csak három – Szász-Anhalt, Merseyside és East Riding-North Lincolnshire – régió tartozott ebbe a típusba), de a versenyhátrányt már valamivel karakteresebben befolyásolhatja. A *többtényezős versenyelőny és versenyhátrány* kategóriákban is magas volt a régiók aránya. Itt is megfigyelhető, hogy nagyon csekély befolyásoló szerepe volt a demográfiai-korszerkezeti tényezőnek, viszont annál lényegesebben módosította a versenyképességet a termelékenység és a foglalkoztatottság komponensek együttes hatása.

A 2011-es statikus versenyképességi kategóriák alapján ábrázolható az Európai Unió **versenyképességi térképe** (3. ábra).

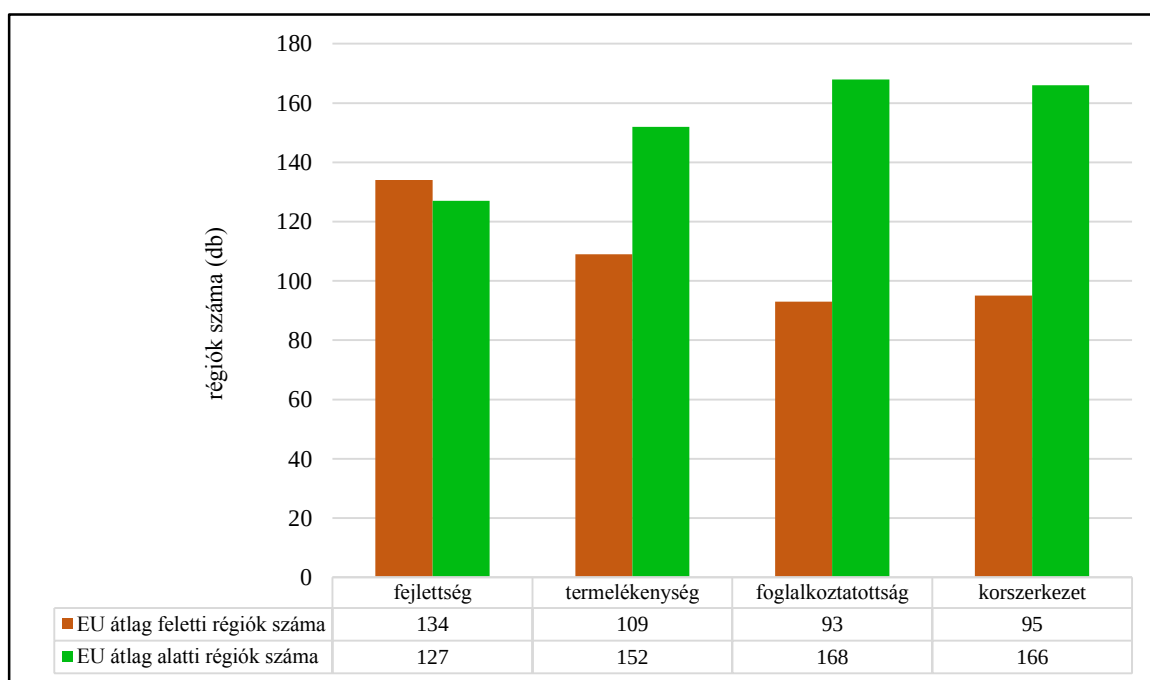
3. ábra: Statikus versenyképességi kategóriák 2011-ben
(Forrás: EUROSTAT adatai alapján saját szerkesztés)

Komplex tartós versenyelőnnyel rendelkező térségek Ausztria teljes területe, Németország déli, nyugati és északi régiói, Bolzano, Anglia és Skócia, Dánia egész területe, Svédország jelentős része és Finnország három régiója. A legversenyképesebbek a fővárosok és agglomerációik (Pozsony, Prága, Párizs, Stockholm). Tartósan komplex versenyhátrány

főként a 2004 és az azután csatlakozott tagországok bizonyos régióiban (főként Lengyelország, Kelet-Szlovákia, Magyarország, Közép és Délnyugat-Románia, Bulgária és Horvátország), valamint a Földközi-tenger térségben (Görögország majdnem teljes területe és Extremadura autonóm tartomány Spanyolországban) volt megfigyelhető, de Wales is ebbe a kategóriába sorolandó. Észak és Nyugat-Európa további régiói döntően többletgyártós versenyelőnnyel rendelkeztek, ahol a termelékenységi és foglalkoztatottsági mutatók az uniós átlag felett alakultak. A többletgyártós versenyhátrány Portugália, Dél-Olaszország, Nyugat-Románia, Nyugat-Magyarország, Lengyelország és a Balti-államok régióira volt jellemző, míg Csehország egytényezős (termelékenységi pozícióban kedvezőtlen helyzet) versenyhátránnyal jellemezhető.

5.2.3. A dinamikus versenyképesség kategóriái

A 2009-2011 között végbemenő „változásokat” **dinamikus versenyképességi kategóriák** segítségével lehet szemléltetni. A tipizálás megmutatja, hogy az egyes régiók versenyképességi komponensei átlag alatti vagy átlag feletti eredményt mutatnak az uniós átlagos változásokhoz viszonyítva (4. ábra).

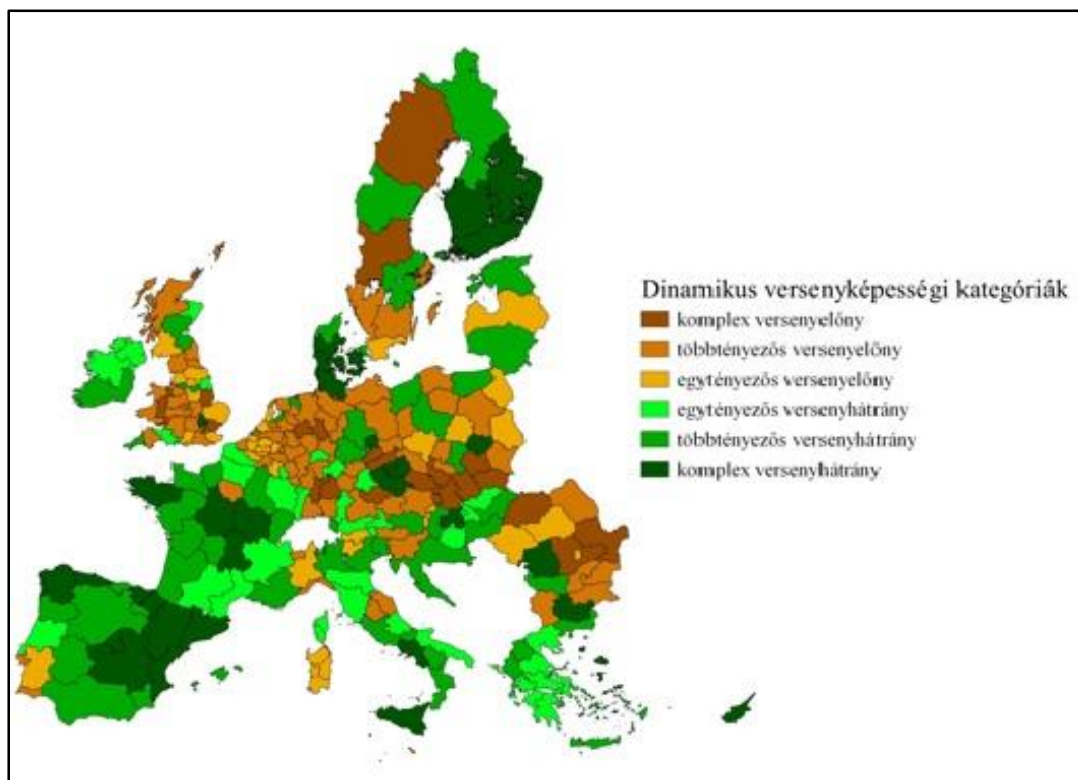

4. ábra: EU átlag feletti és alatti régiók száma versenyképességi komponensenként, dinamikus értelmezésben

(Forrás: EUROSTAT adatai alapján saját szerkesztés)

A fejlettség tekintetében megállapítható, hogy dinamikus értelmezésben a régiók nagyobb hányada a fejlett kategóriába tartozott. A másik három komponens esetén viszont

már az átlag alatti fejlettségű régiók kerültek túlsúlyba, mely legnagyobb arányban a foglalkoztatottság mutatóban jelentkezett. Ez igazolja azt a tényt is, miszerint az Európai Unióban a foglalkoztatottság terén vannak a legnagyobb eltérések az egyes régiók (tagországok) között. Ez alapján – igazolva a korábbi megállapítást – a foglalkoztatottsági mutató képes az egyik legjobban befolyásolni a versenyképesség alakulását (a termelékenyég mellett). A dinamikus versenyképességi kategóriák száma és alakulása más képet mutat, mint a statikus kategóriák (5. ábra).

5. ábra: Dinamikus versenyképességi kategóriák 2009-2011 között
(Forrás: EUROSTAT adatai alapján saját szerkesztés)

A fenti ábrán jól látható, hogy megváltoztak a versenyképesség térszerkezeti jellemzői a statikus kategóriákhoz képest. Itt már nem beszélhetünk a „nyugat-kelet” megosztottságról és különbségekről, a versenyképesség pólusai más elhelyezkedést mutatnak. A *komplex versenyelőnnyel rendelkező régiók* (24) majdnem fele a kelet-közép-európai térségben található, többek között Románia északnyugati, délkeleti és déli régiói, a szlovák régiók mindegyike, a lengyel Malopolskie régió, a cseh északnyugati és délkeleti régiók, valamint Közép-Morvaország, hét német régió (többek között Stuttgart és Hamburg agglomerációjukkal együtt), valamint két svéd és négy brit (köztük Belső-London) régió. 33 olyan NUTS 2-es területi szint volt, ahol *komplex versenyhátrány* jellemezte a régiókat. Legnagyobb számban (9) Spanyolországban, Franciaországban (4), valamint Dánia,

Finnország és Csehországban (3) fordultak elő. Külön érdemes megemlíteni Franciaország, Dánia és Finnország helyzetét, ahol a 2011-es statikus versenyképességi vizsgálatok alapján egy- és többtényezős versenyelőnyről beszélhettünk, dinamikus szemléltetésben pedig versenyhátrány volt megfigyelhető. Negatív változás figyelhető meg Hollandiában is, ahol a statikus komplex versenyelőny mellett itt egy vagy többtényezős versenyelőny és két régió esetében (Groningen, Flevoland) többtényezős versenyhátrány alakult ki. Ennek oka a válság hatására bekövetkező termelés visszaesése, amelyet még a kedvező foglalkoztatottsági és korszerkezeti adottságok sem voltak képesek ellensúlyozni. A többtényezős versenyelőnnyel rendelkező észak-olasz régiók itt szintén versenyhátrányosakká váltak (kivétel a főváros környéki területek), melyek hiába rendelkeztek minden esetben kedvező demográfiai adottságokkal, a termelés visszaesése és a munkanélküliek számának emelkedése negatívan hatott a versenyképességre. Minden kelet-közép-európai ország rendelkezett legalább egy olyan régióval, amely versenyképes, kivéve Magyarországot. Ennek oka, hogy sem a foglalkoztatottság, sem a termelékenység nem haladta meg a vizsgált időszakban az EU átlagos változásának a mértékét, csak a demográfiai mutatóban volt pozitív a változás. Mára azonban a közfoglalkoztatásnak köszönhetően ez a helyzet változott, nőtt a foglalkoztatottság mértéke és gazdasági termelékenység is.

Fontos azonban kiemelni, hogy az adatbázis korlátai ennél az a vizsgálati módnál nehezítik legjobban a kapott eredmények értelmezését, ugyanis a térbeli jelenségek megfigyeléséhez és az ezekből levonható adekvát eredmények összegzéséhez rövid a három éves időintervallum.

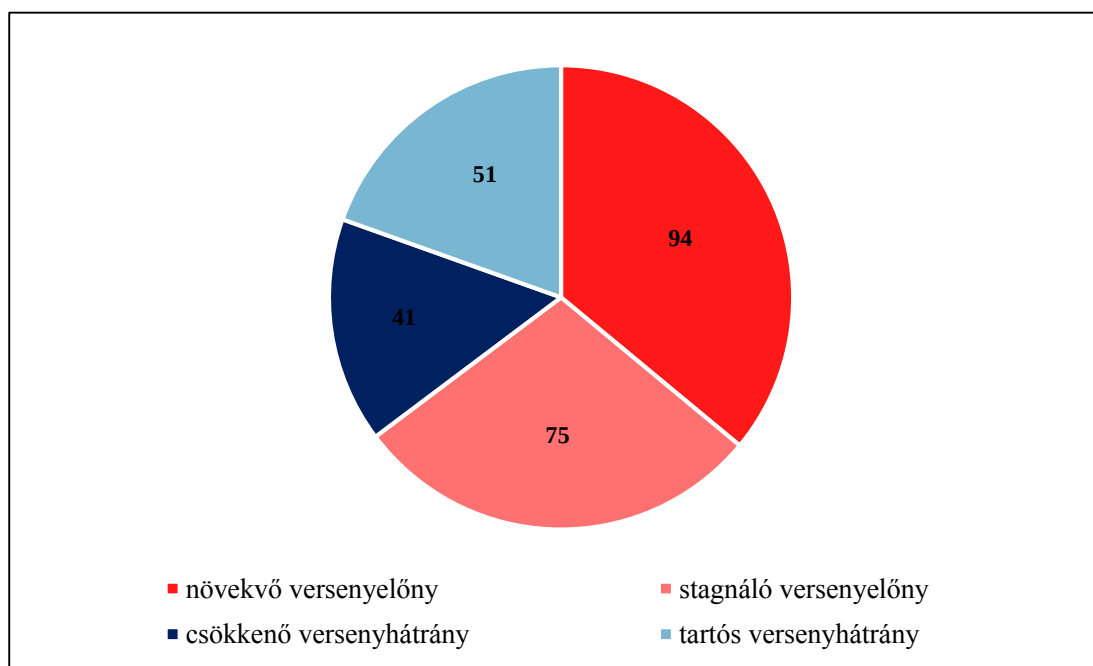
5.2.4. Kombinált versenyképességi kategóriák

A triadikus felbontás és a kategorizálás által nem csak az aktuális állapotokat és a változás nagyságát lehet szemléltetni, hanem ezek **kombinációjaként** a versenyképességi komponensek szintjét és dinamikáját (6. táblázat).

6. táblázat: Kombinált versenyképességi kategóriák
(Forrás: Nemes Nagy 2004)

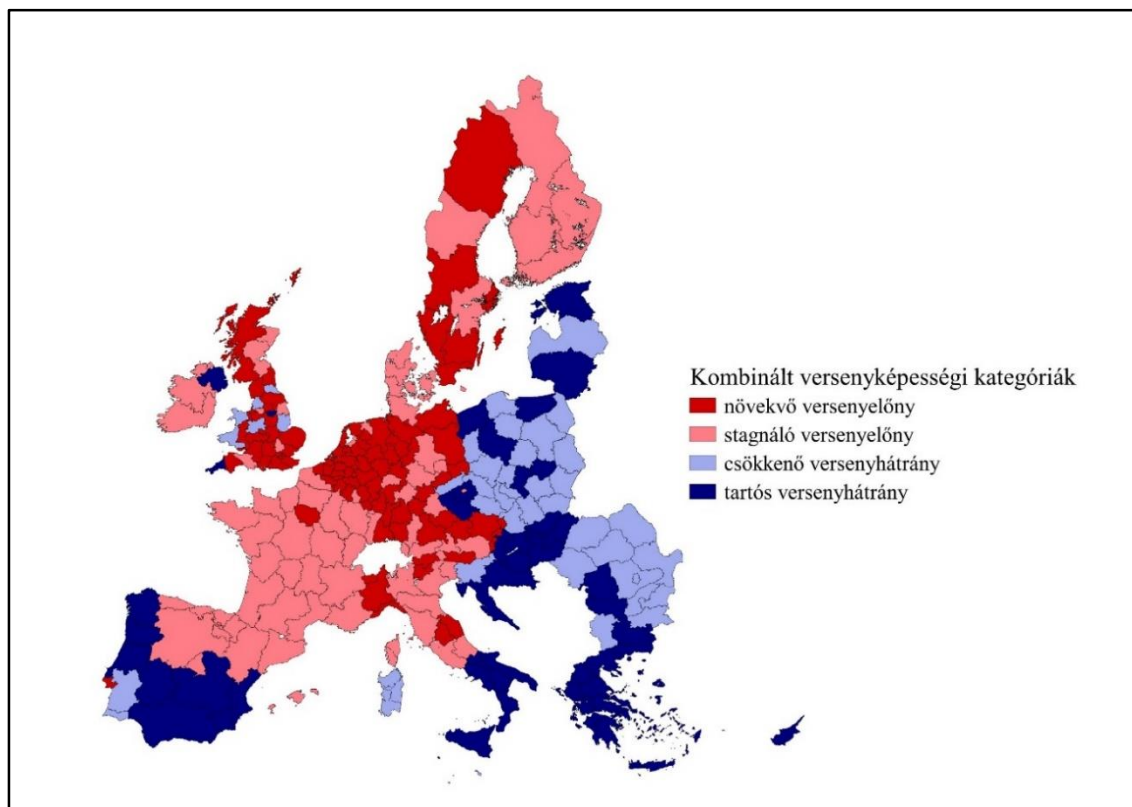
Kategóriák		Statikus	
		Versenyelőny	Versenyhátrány
Dinamikus	Versenyelőny	Növekvő versenyelőny	Csökkenő versenyhátrány
	Versenyhátrány	Stagnáló versenyelőny	Tartós versenyhátrány

Ennek megfelelően kerültek osztályozásra a régiók a 2011. évi jellemzőik, ill. a 2009-2011 közötti változásaik alapján (6. ábra). A legkedvezőbb helyzetben azok a régiók vannak, amelyek a táblázat bal felső részében kapnak helyet, azaz növekvő versenyelőnnyel rendelkeznek. A legkritikusabb helyzetben pedig a jobb alsó cellában szereplő régiók vannak (tartós versenyhátrány).

6. ábra: Régiók kombinált versenyképességi csoportjai és számuk (db)
(Forrás: EUROSTAT adatai alapján saját szerkesztés)

Az Európai Unió régióinak nagyobb hányada (36%-a) *növekvő versenyelőnnyel* rendelkezett. Ezen régiók szinte mindegyike nyugat- és észak-európai országokban vannak, melyek között nagy számmal találunk fővárosokat, jelentős gazdasági funkciókkal bíró régióközpontokat és kedvelt turisztikai desztinációkat. Az Ibériai-félsziget országai közül csak egy régió, Lisszabon került ebbe a kategóriába. A második legnagyobb csoport (29%) a *stagnáló versenyelőnyű régiók* csoportja, ahová döntő többségében a francia, az észak-spanyol, az észak-olasz, a dán, a finn és ír régiók tartoztak. A *csökkenő versenyhátránnyal* rendelkező térségek alkották a legkisebb arányú csoportot (16%). Ide a 2004-ben csatlakozott országok régiói kerültek (kivéve Észtország, Litvánia, Magyarország régiói, Ciprust és Málta), valamint Románia és Bulgária egyes térségei. Az EU régióinak 19%-a csoportosítható a *tartós versenyhátrányú típusba*, amelyet mind statikus, mind dinamikus értelmezésben is a leggyengébb eredményt érték el. A gazdasági válság által legjobban sújtott területek ide sorolhatók: Spanyolország déli régiói, Dél-Olaszország, Görögország régiói, Ciprus, valamint Magyarország régiói (beleértve Budapestet is), valamint Csehország, Lengyelország, Észtország, Litvánia és Bulgária néhány régiója. A csoportok területi megoszlása hasonlóságot mutatott a statikus versenyképességi kategóriák földrajzi elhelyezkedésével (3. és 7. ábra).

7. ábra: Kombinált versenyképességi kategóriák a 2011. évi statikus és a 2009-2011 közötti dinamikus versenyképességi kategóriák alapján
(Forrás: EUROSTAT adatai alapján saját szerkesztés)

Összegzés

A versenyképesség fogalmának értelmezése és alkalmazása a jövőben is nyitott kérdés marad. Az elfogadott, egységes értelmezés csak elvben elfogadott, ugyanis minden tudományterület képviselője a saját tudományának és vizsgálatának dimenziójában használja a versenyképesség fogalmát. A számos értelmezés miatt a köznapi nyelvhasználatban is használatossá vált, bár gyakran a hétköznapi nyelvhasználatban téves meglátásból a fejlettség szinonimájaként azonosítják. Bár a versenyképesség értelmezése és mérése még mindig az országok szintjén domináns, a regionális tudományok képviselői már a kisebb terek (régiók, megyék, vidéki-városi térségek, települések) szintjére is egyre gyakrabban végeznek kutatásokat. A megnövekedett „érdeklődés” miatt került sor a regionális versenyképesség külön értelmezésére és mérésére. A mérésük nem csak a korábban bemutatott módszer alapján lehetséges, hanem számos más egyéb módon is (például duális felbontással vagy faktoranalízissel). Minél többféle mérést végzünk, annál megbízhatóbb adatokat kapunk és annál szélesebb körben értelmezhető a versenyképesség. Számos probléma azonban még mindig nehezíti a versenyképességi elemzéseket, ugyanis a nagyobb földrajzi léptékű vizsgálatokhoz (transznacionális, kontinentális vagy globális szinteken) nem állnak rendelkezésre a megfelelő adatok. Ennek oka a versenyképesség sokmutatós, többdimenziós jellege, amely miatt több mérőszám együttes megléte szükséges a számítások elvégzéséhez.

A versenyképesség piramismodelljéből kiindulva a **versenyképességet mérését** három alapkategória teszi lehetővé: az egy főre jutó jövedelem, a termelékenység és a foglalkoztatottság. A három alapkategória közül a jövedelmet, azaz a versenyképesség és a gazdasági fejlettség egymutatós mérőszámát felbonthatjuk jól értelmezhető, világos komponensekre. A triadikus felbontás képletének logaritmikus transzformációja által a GDP/fő formula három tényező összegére bomlik (termelékenység, foglalkoztatottság és korszerkezet), mellyel így a komponensek egymáshoz viszonyított súlya is mérhetővé válik. A statisztikai adatok a triadikus felbontás képletébe történő behelyettesítésével, minden régióra megkapjuk a négy komponensre vonatkozó eredményt.

A számítások eredményeként megállapíthatjuk, hogy a 2008-as pénzügyi válság gazdasági-társadalmi hatásai jelentős mértékben befolyásolták **az egyes komponensek statikus és időbeli alakulását**. A *fejlettség és a foglalkoztatottság* tekintetében tovább nőtt a különbség Európa északnyugati és keleti-déli területei között. A GDP/fő mutató kapcsán megállapítható, hogy a válság a nyugati régiókban komoly problémát jelentett a gazdasági és

pénzügyi szektorban, mely a fejlettség visszaesését eredményezte. Közép és Kelet-Európa egyes régióinak esetében is hasonló gondok jelentkeztek, de ennek ellenére a növekedés több térségben is kimutatható volt. Ennek okai többek között az Európai Unió kohéziós politikájának anyagi támogatása és a külföldi tőkebefektetések (például a gépjárműgyártásba). A területi fejlettség egyik fontos meghatározója a *termelékenység*, amely hasonló változásokon esett át Európai Unióban. Ez a versenyképesség fő meghatározó mutatója, mely legnagyobb mértékben, hosszabb időre is képes determinálni egy régió versenyhelyzetét. A *foglalkoztatottságban* szintén a már „megszokott és ismert” európai kettőség a jellemző, azonban Dél-Európa egyes térségeiben a foglalkoztatottság korábban soha sem látott mélységekbe zuhant. Az adatok értelmezését azonban nehezíti a növekvő munkavállalási célú migráció a konvergencia régiókból Nyugat-Európa irányába. A *gazdaságilag aktív korúak aránya* a fővárosokban és a nagyobb, regionális jelentőségű városokban, ill. agglomerációjukban a legmagasabb. A kelet-közép-európai országok fiatalosabb korstruktúrával jellemezhetők, mint a nyugat-európaiak, gyakran ez az egy komponensük magasabb csak az uniós átlagnál.

A kapott adatok ezután **versenyképességi szempontból** kerültek részletesebb **elemzésére**. Az elemzés során egyrészt azt figyeltem, hogy az adott régió vizsgált komponensének értéke hogyan alakul ugyanazon komponens EU átlagához (meghaladja-e vagy alacsonyabb értéket vesz fel), ill. hogy mekkora a változás aránya Európai Unió viszonylatban. Másrészt azt, hogy az egyes komponensek mennyire és milyen mértékben befolyásolják egy régió fejlettségét, versenyképességét.

Az egy főre jutó jövedelem esetében több a fejlett régiók száma, míg a többi mutató esetében a fejletlen régiók száma a magasabb. A régiók versenyképességének alakulásában az egyes komponensek döntően egy irányba hatnak, azaz általában mind a három mutató vagy átlag alatti vagy feletti értéket vesz fel. Leggyakrabban esetben a termelékenység és a foglalkoztatottság együttesen befolyásolja versenyképességet. A kedvező korszerkezeti tényező önmagában sehol sem eredményez versenyelőnyt, viszont a versenyhátrányos régiókban jelentős az a térségi kör, ahol ez az egyetlen pozitív komponens.

A versenyképességi számítások eredményei három **versenyképességi kategóriába** sorolhatók (statikus, dinamikus és kombinált), amelyeken belül komplex versenyelőnyös és versenyhátrányos, ill. egy- és többtényezős versenyelőnyös és versenyhátrányos típusok különíthetők el. Önmagában a kategóriákba sorolás jelenti a versenyképességi számítások eredményit. A *statikus* kategóriákból kiderült, hogy Kelet-Közép-Európa, Dél-Európa

versenyhátrányban van Európa többi részéhez képest. Emellett a *dinamikus* versenyképességi kategóriák már más helyzetet mutatnak. A gazdasági válság által leginkább sújtott országok és régiók a romló termelékenység és foglalkoztatási helyzetük miatt fokozatosan veszítettek versenyelőnyükből és versenyhátrányos térségekké váltak. Ezzel szemben Európa középső és keleti régióiban nőtt a versenyelőny, főként a termelékenység vonatkozásában. A *kombinált* versenyképességi kategóriák alapján lehet a legjobban szemléltetni az Európai Unió versenyképességi szempontú térszerkezeti jellemzőit. A növekvő versenyelőnnyel rendelkező régiók alkották a legnagyobb halmazt, amelyet a statikus versenyképesség korábban is említett aszimmetriája okoz, míg a dinamikus csoportosítás jóval kiegyensúlyozottabb eloszlást ad.

Ha a versenyképesség kombinált kategóriáit vizsgáljuk, akkor az Európai Unió **fejlettségi centrum-periféria viszonyrendszer** rajzolódik ki. A fejlettségbeli és versenyképességbeli egyenlőtlenségek hasonló regionális eloszlást mutattak, mely szintén igazolja azt, hogy a fejlettséget döntő mértékben a versenyképesség két legfontosabb mutatója (a termelékenység és a foglalkoztatottság) határozza meg. Északnyugat-Európa és Észak-Európa növekvő versenyelőnye mellett megjelent a konvergencia régiók csökkenő versenyhátránya, míg Dél-Európában a válság mélyülésével és a negatív gazdasági hatások felerősödésével tartós versenyhátrány alakult ki.

A *versenyképesség központi magja* az északnyugat-európai makrorégió, mely magában foglalta Belgium, Hollandia, Észak-Németország (Bréma, Hamburg) és Dél-Németország (Bajorország) régióit, főbb városait. Innen sugárirányban ágaztak ki a fő *versenyképességi tengelyek*: Anglia és Nyugat-Skócia, Dél-Svédország, valamint délkelet felé Ausztria és délre Észak-Olaszország néhány régiójának irányába. Térségükben szigetszerűen emelkedett ki néhány főváros az agglomerációjával (Lisszabon, Párizs). Az EU dinamikus fejlődő *versenyképességi pereme* a 2004-ben csatlakozott tagországok jelentős hányada volt, amelyek egy része az Európai Unió külső határai mentén helyezkednek el (Lettország, Kelet-Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia, Románia és Kelet-Bulgária néhány régiója). A kontinens nyugati peremén pedig a dél-portugáliai (Alentejo, Algarve) és Nyugat-Wales régiók alkották a dinamikus peremterületet. A versenyképesség *külső periferiáját* portugál, dél-spanyol, dél-olasz, görög, ciprusi és dél-bolgár régiók alkották. A *belső periféria* pedig azokat a régiókat tartalmazta, amelyek döntően a tagországok belső határai mentén helyezkednek el. Ezekre példa a német-lengyel (Nyugat-Lengyel régió), a cseh-német

(Nyugat-Cseh régió) határvidék térségei, valamint az Egyesült Királyság három régiója Cornwall, Dél-Yorkshire és Észak-Írország.

A területi verseny fejlesztése az Európai Unió és minden nemzetállam szakpolitikai és fejlesztéspolitikai dokumentumaiban, programjaiban központi elem. Az Európai Unió komoly kihívások előtt áll a lisszaboni célkitűzések vonatkozásában, ugyanis a jelenlegi helyzetben veszített versenyelőnyéből az Amerikai Egyesült Államokhoz és a délkelet-ázsiai országokhoz képest. A versenyképességet növelő és meghatározó feltételek fejlesztését már nem csak a konvergencia régiókban, hanem a gazdasági válság által sújtott déli és nyugat-európai országokban is biztosítani kell, így a fejlesztések nagy része már nem koncentrálódhat csupán a „fejletlen kelet-közép-európai periféria” országaira.

Az EU globális versenyképességi pozíciójának javítása mellett azonban sokkal fontosabb feladat és kihívás, hogy a tagországain belül csökkenjenek a regionális egyenlőtlenségek és, hogy a területi verseny javítása ne elsősorban profitorientált üzleti érdekeket szolgáljon, hanem a lakosság életszínvonalának a javítását, az esélyegyenlőség és a gazdasági fenntarthatóság megteremtését.

Felhasznált irodalom

ANNONI P. – DIJKSTRA L. (2013): EU regional competitiveness index. RCI 2013. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 169. p.

BELUSZKY P. (2000): Adalékok a városhálózat 1990 utáni átalakulásához. – In: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Pécs, MTA RKK, pp. 115-129.

CSÉFALVAY Z. (2004): Globalizáció 2.0. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 311. p.

CSÉFALVAY Z. – CSIZMADIA N. – CSORDÁS L. (2005): A magyar települések és kistérségek versenyképessége. – Polgári Szemle, 1. évf., 6-7. sz.

CSOMÓS GY. (2009): A regionális centrumok súlyának meghatározása Magyarország településhálózatában. – Területi Statisztika, 12. évf., 2. sz., pp.186-199.

CSOMÓS GY. (2010): Területi egyenlőtlenségek Magyarországon: az ESPON-elemzés adaptálása a tervezési-statisztikai régiók policentrikusságának vizsgálatához. – Területi Statisztika, 13. évf., 2. sz., pp. 156-167.

DIJKSTRA L. – ANNONI P. – KOZOVSKA K. (2011): A new regional competitiveness index: Theory, Methods and Findings. – European Union Regional Policy Working Papers, 02/2011 51. p.

DUSEK T. – KISS J. P. (2008): A regionális GDP értelmezésének és használatának problémái. - Területi Statisztika, 11. évf., 3. sz., pp. 264-280.

DUSEK T. (2012): A kelet-közép-európai járműgyártási központok versenyképessége. – In: Rechnitzer J. – Smahó M. (szerk.): Járműipari és regionális versenyképesség. Nyugat- és Közép-Dunántúl a kelet-közép-európai térségben. Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2012, pp. 262-293.

DUSEK T. (2013): Tér és közgazdaságtan. L' Harmattan Kft., Budapest, 206. p.

EC (2014): Sixth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion. – European Commission, Brussels, 298. p.

EGEDY T. (2012): A gazdasági válság hatása a nagyvárosok versenyképességére Magyarországon. – Földrajzi Közlemények, 4. sz., pp. 420-438.

- EGRI Z. (2014): A város- és várostérség-tipizálás alapjai Kelet-Közép-Európában. – Tér és Társadalom, 28. évf., 2. sz., pp. 87-104.
- ENYEDI GY. (2004): Regionális folyamatok a poszt szocialista Magyarországon. – Magyar Tudomány, 12. sz., pp. 1382-1386.
- ENYEDI GY. (2009): Competitiveness of the Hungarian regions. - Földrajzi Értesítő, 58. évf., 1. sz., pp. 33-47.
- FARKAS B. - LENGYEL I. (2001): Regionális versenyképesség és kohézió az Európai Unióban. - Tér és Társadalom, 15. évf., 3-4. sz., pp. 231-252.
- FARKAS B. – LENGYEL I. – LUKOVICS M. (2010): Regionális versenyképesség és területi kohézió az Európai Unióban. – In: Süli-Zakar I. (szerk.) A terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, pp. 238-260.
- FARKAS B. (2012): A világgazdasági válság hatása az Európai Unió régi és új kohéziós tagállamaiban. – Pénzügyi Szemle, 57. évf., 1. sz., pp. 52-68.
- FENYŐVÁRI ZS. – LUKOVICS M. (2008): A regionális versenyképesség és a területi különbségek kölcsönhatásai. - Tér és Társadalom, 22. évf., 2. sz., pp. 1-20.
- GYÖRFFY D. (2014): Válság és válságkezelés Görögországban. A puha költségvetési korlát szerepe a gazdasági összeomlásban. – Közgazdasági Szemle, 61. évf., 1. sz., pp. 27-52.
- HORVÁTH GY. (2005): Régióközpontok, regionalizmus. Az európai versenyképesség és a városok. - Falu, Város, Régió, 3-4. sz., pp. 28-34.
- HORVÁTH GY. (2007): Régióközpontok Európában. - Magyar Tudomány, 168. évf., 6. sz. pp. 704-720.
- KOZMA G. (2004): Regionális gazdaságtan. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 196. p.
- KOZMA G. (2005): Terület- és településmarketing: geográfus és földrajz tanár szakos hallgatók számára. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 175. p.
- LENGYEL I. (2000a): Porter-rombusz: a regionális gazdaságfejlesztési stratégiák alapmodellje. - Tér és Társadalom, 14. évf., 4. sz., pp. 39-86.
- LENGYEL I. (2000b): A regionális versenyképességről. - Közgazdasági Szemle, 47. évf., 12. sz., pp. 962-987.

- LENGYEL I. (2002): A külső gazdasági hatások (externáliák) térbelisége. - Tér és Társadalom, 36. évf., 4. sz., pp. 1-20.
- LENGYEL I. (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. JatePress, Szeged, 454. p.
- LENGYEL I. (2004): The Pyramid Model: Enhancing Regional Competitiveness in Hungary. - Acta Oeconomica, 54. évf., 3. sz., pp. 323-342.
- LENGYEL I. (2010): A regionális tudomány térnyerése: reális esélyek avagy csalfa délibábok? - Tér és Társadalom, 24. évf., 3. sz., 11. p.
- LUKOVICS M. (2008): Térségek versenyképességének mérése. JATEPress, Szeged, 212. p.
- LUKOVICS M. – KOVÁCS P. (2008): Eljárás a területi versenyképesség mérésére. - Területi Statisztika, 11. évf., 3. sz., pp. 245-253.
- LUKOVICS M. – KOVÁCS P. (2011): A magyar kistérségek versenyképessége. - Területi Statisztika, 14. évf., 1. sz., pp. 52-71.
- LUKOVICS M. – SAVANYA P. (2012): A visegrádi országok megyéinek versenyképessége az európai autóipar makrorégiójában. - Gazdasági és Társadalomtudományi Közlemények, 4. évf., 1. sz., pp. 59-70.
- NEMES NAGY J. (2004): Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? – In: Térségi és települési növekedési pályák Magyarországon. – Regionális Tudományi Tanulmányok, 9. sz., ELTE Regionális Földrajzi Tanszék. pp. 5-42.
- NEMES NAGY J. (2006): A területi versenyképesség elemzési módszerei. – In: Horváth Gy. (szerk.) Régiók és települések versenyképessége. MTA RKK, Pécs, pp. 69-83.
- NEMES NAGY J. (2007): Kvantitatív társadalmi térelemzési eszközök a mai regionális tudományban. - Tér és Társadalom, 21. évf., 1. sz., pp. 1-19.
- NEMES NAGY J. (2009): Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 353. p.
- PÉNZES J. (2014a): Periférikus térségek lehatárolása – dilemmák és lehetőségek. Didakt Kft., Debrecen, 140. p.
- PÉNZES J. (2014b): Competitiveness of Hungarian towns after the change of regime. – Central European Regional Policy and Human Geography, 4. évf., 1. sz., pp. 49-61.

RECHNITZER J. (2006): Az Európai Unió regionális és városfejlesztési politikájának újabb jellemzői. – In: Lengyel I. – Rechnitzer J. (szerk.): Kihívások és válaszok: A magyar építőipari vállalkozások lehetőségei az EU-csatlakozás utáni időszakban. NOVADAT Kiadó, Győr, pp. 105-124.

RECHNITZER J. – SMAHÓ M. (2012a): A jármű- és autóipar hatása a kelet-közép-európai térség versenyképességére. - Magyar Tudomány, 173. évf., 7. sz., pp. 38-47.

RECHNITZER J. – SMAHÓ M. (szerk.) (2012b): Járműipar és regionális versenyképesség. Nyugat- és Közép-Dunántúl a kelet-közép-európai térségben. Universitas-Győr Nonprofit Kft. Felelős Kiadó, Győr, 390. p.

RECHNITZER J. (2013): Adalékok Kelet-Közép-Európa térszerkezetének felrajzolásához. - Közép-Európai Közlemények, 6. évf., 1-2. sz., pp. 238-250.

RECHNITZER J. – TÓTH T. – LÉVAI A. (2013): Regionális versenyképesség Kelet-Közép-Európában. – Tér-Gazdaság-Ember, 1. évf., 4. sz., pp. 27-45.

SZABÓ P. (2009): Európa térszerkezete különböző szemléletek tükrében. – Földrajzi Közlemények, 133. évf., 2. sz., pp. 121-134.

1. Függelék

A kutatás első lépéseiben a versenyképesség fogalomrendszeréhez kapcsolódó szakirodalmi ismeretek értelmezésére és elsajátítására került sor. Ezt számos nyomtatott és elektronikus formában elérhető szakkönyv, folyóirat cikk és doktori disszertáció összegyűjtése előzte meg. Az itt megismert különböző értelmezési módok, eltérő megközelítések egyfajta összegzéseként kerültek megállapításra a dolgozat főbb célkitűzései és hipotézisei. Az első célkitűzés a versenyképesség komplexitásának bizonyítása, mely során három fő tudományterület eltérő fogalom meghatározásának hasonlóságait és különbözőségeit vizsgáltam. Ezután meg kellett keresni a legmegfelelőbb mérési módszert, mely során nemcsak a területi versenyre ható tényezők különíthetők el, hanem az egyes komponensek mértékének aránya is vizsgálható az adott régió versenyképességi mutatójában. A munka alapját a GDP triadikus felbontásának logaritmusos transzformációja jelentette, ez adta a kutatás szempontjából a legmegbízhatóbb eredményeket. A számításokat megelőzően az egyes komponensek statisztikai adatait kellett összegyűjteni az EU összes régiójára vonatkozóan, amely az egyik legösszetettebb és legnehezebb feladatának bizonyult. Ennek magyarázata, hogy a számítások elvégzéséhez négy különböző adat egyidejű megléte szükséges minden régió esetében. Ez azonban determinálta a kutatás időbeli kereteit, így három évre készültek el a versenyképességi számítások. A soron következő lépésben versenyképességi csoportokat alakítottam ki (szintén a szakirodalmi források figyelembe vételével), mellyel megállapítható minden régió versenyképességi pozíciója. A kapott eredmények szemléltetése az egyetemi képzés során elsajátított geoinformatikai módszerek alkalmazásával történt. Térinformatikai szoftverek felhasználásával (Quantum GIS és Arcview GIS) térképeket készítettem, a többi adatot pedig táblázatos és diagramos formában szemléltettem. A kutatómunka végén a rendelkezésre álló információk alapján megtörtént a konklúziók levonása, a szintézisalkotás, ill. az eredmények értékelése. Összességében a kutatás során az egyéni feladataim közé tartozott a megfelelő szakirodalmi ismeretek elsajátítása, a szükséges statisztikai adatbázis összeállítása, a számítások elvégzése és az így kapott eredmények versenyképességi csoportokba sorolása, majd ezek szemléltetése, ábrázolása. Munkámat a témavezetővel folyamatosan együttműködve végeztem.

Debrecen, 2015. január 2.

Kelemen Dávid

Dr. Pénzes János

2. Függelék

A geográfus mesterképzés során íródi diplomamunka címe: Regionális versenyképességi vizsgálatok az Európai Unió régióiban; témavezetője: Dr. Pénzes János (PhD, egyetemi adjunktus).

A diplomamunka megírása során az egyik legfontosabb célkitűzés a regionális versenyvizsgálatának és mérési módszereinek bemutatása. Ezek között egyszerűbb és bonyolultabb számítások is szerepelnek, melyek bizonyítják a versenyképesség komplexitását, összetettségét. A diplomamunka első fő részében a versenyképességre vonatkozó rövid szakirodalmi áttekintés történik (hazai és nemzetközi vonatkozásban).

Erre alapozva a soron következő fejezetekben a versenyképességet vizsgáló, elemző módszerek kerülnek részletesen bemutatásra. Ezek a mutatók döntően a területi egyenlőtlenségi vizsgálatokban alkalmazott módszerek, melyek a versenyképesség szempontjából is alkalmazhatók. Ilyen – a már az OTDK dolgozatban is bemutatott triadikus felbontás mellett – a duál mutató (Éltető-Frigyes index), melynek hangsúlyos szerepe lesz a diplomadolgozatban. Az alkalmazott módszerek másik fő csoportja a szórás típusú mutatók, melyek szintén alkalmasak a területi, versenyképességi egyenlőtlenségek mérésére. Ezek közül kiemelten a súlyozott relatív szórás és a logaritmikus súlyozott relatív szórással foglalkozok. A számítások által kapott eredmények összegzéseként megállapíthatóvá válik, hogy a régiók versenyképességét milyen hatások befolyásolják a leginkább, ill. hogy milyen fejlesztési irányokat kell kijelölni annak javítása érdekében.

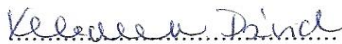
Ezeket az eltérő fejlesztési lehetőségeket fogom vizsgálni az Európai Unió fejlesztési dokumentumaiban, alkalmazkodva a tagállami törekvésekhez. Ezt megalapozva a versenyképesség vonatkozásában a területi fejlettség jól ismert mutatójának (GDP/fő) legfrissebb adatait kívánom összehasonlítani a korábbi évek adataival, ami már remélhetőleg elérhetővé válik (így leküzdve az OTDK dolgozatban is bemutatott időbeli korlátokat).

A diplomamunka fejlesztéspolitikai irányvonalát erősítve, valamint kiegészítve az Európai Unió kohéziós politikájának irányvonalával össze fogom hasonlítani a 2007-2013, ill. a 2014-2020 közötti pénzügyi támogatások mértékét, melyek specifikusan a versenyképesség fejlesztését szolgálják. A dolgozat zárásaként egy összefoglaló képet szeretnék felvázolni a versenyképesség mérésének komplexitásából fakadó előnyökről és hátrányokról, az EU régióinak versenyképességi fejlesztését célzó kezdeményezéseiről és fejlesztéspolitikáiról, valamint az erre fordítandó pénzügyi támogatások várható mértékéről. Mindezekkel

párhuzamosan szeretném aktualizálni a már rendelkezésre álló adatbázisomat, különös tekintettel a GDP/fő értékre.

Összegezve a korábban már leírtakat, az OTDK dolgozat és a jövőben elkészülő diplomamunka között bár témaválasztást illetően nincs határozott különbség, de utóbbi tartalmilag számos ponton új elemeket fog tartalmazni. A szakirodalmi áttekintésre kisebb, míg a versenyképesség mérésére alkalmazott módszerek bemutatására nagyobb hangsúly fog helyeződni. Másik fő változás a területfejlesztés és a fejlesztéspolitika határozottabb megjelenése a versenyképesség javítását illetően, mely kiegészül az Európai Unió pénzügyi támogatásának bemutatásával. A már elkészült adatbázis frissítésével, kiegészítésével a GDP/fő mutató hosszabb időtávon is elemezhetővé válik, így a versenyképesség változásának dinamikája pontosabban megfigyelhető lesz.

Debrecen, 2015. január 2.

Kelemen Dávid

